

Istoria Partidului Național Liberal

Liberalismul epocii Revoluției de la 1848
Liberalii și Cuza Vodă
Liberalii radicali
Constituirea Partidului Național Liberal
Independența națională

LIBERALISMUL

Liberalismul este în primul rând o doctrină, o doctrină destul de veche care se sprijină în fond pe liberul arbitru și care, cum sublinia Hayek, este singura garanție a unui comportament politic coerent. Este totodată drept că termenul de libertate este foarte greu de definit. Aulus Gellius - cunoscutul gramatician roman - spunea despre libertate: "Toată lumea vorbește despre ea, însă nimeni nu știe despre ce e vorba". Și cu toate acestea, conceptul de libertate a devenit esențial; el ocupa, scria Tocqueville, în lumea politică ca și atmosfera în lumea fizică.

Gasim o formă de liberalism politic și în antichitate. Ea era însă definită numai la nivelul cetății. Aproape toți istoricii sînt de acord să considere liberalismul european își are rădăcinile în Magna Carta, întocmită în Anglia veacului al XIII-lea și mai târziu în marea efervescență social-economică a Rinascimento-ului florentin din Quattrocento. Un rol important l-a avut și Reforma protestantă continuată de mercantilismul secolelor XVI-XVIII în contextul căruia Fenelon definea preliberalismul aristocratic, iar J. Locke, Hobbes, Montesquieu, J.-J. Rousseau și alții formulau bazele filozofice ale doctrinei liberale care determină dezvoltarea burgheziei și apoi constituirea capitalismului și apariția aceia ce M. Flamand numea homo oeconomicus.

Doctrina liberală se conturează teoretic grație mai ales lui S. Mill, A. Smith, T. Malthus și D. Ricardo și duce în final la triumful liberalismului din secolul XIX cu marile sale realizări (în special S.U.A.), dar și cu derapajele inevitabile spre un liberalism extrem în care se promovează dispariția totală a statului sau în care sunt adoptate principiile anarhismului sau egotismului unui Max Stirner.

La noi zorile gândirii liberale se arată sub forma unui palid curent ce se ivesc sub primele domnii fanariote și se dezvoltă ulterior sub influența enciclopedismului francez și chiar a fourerismului ajungând la începutul secolului al XIX-lea până la orientările stângiste naive ale lui Tudor Vladimirescu sau la exagerările falansteriene ale lui Manolache Balaceanu.

Această gândire capătă o pondere mai marcată datorită tinerilor boieri aflați la studiu la Paris și influențați, printre alții Marele Orient al Franței, de Lamartine și J. Michelet, tineri care au realizat tumultul din 1848, adevărată "Revoluție în giubea și cu colțac", cum îi plăcea să o numească Vlad Georgescu.

Miscarea liberală română se conturează mai substanțial printre exilații de la '48, sub puternica înrăurire a lui Napoleon III, capătând și o puternică coloratură naționalistă. Importanța ei s-a văzut în perioada Divanurilor ad-hoc și a luptei pentru Unire și apoi sub Al. I. Cuza. Tot ea a contribuit la înlăturarea regimului totalitar instaurat de camarila lui Cuza.

Toată lumea este de acord să situeze începuturile - stricto sensu - ale liberalismului în România odată cu înființarea în ianuarie-martie 1875 a Partidului Național Liberal sub forma coaliției de la Mazar-Pasa, după numele turcesc al englezului Lakeman, în casele cărui a avut loc prima reuniune, în timpul guvernării conservatoare a lui Lascar Catargiu. E interesant de urmărit în memoriile lui Ion Balaceanu, pe atunci prefect al poliției capitalei, cum a fost percepută această coaliție, drept un cuib de conspiratori antimonarhici, care totuși a format la 27 aprilie / 9 mai 1876 guvernul liberal condus de Epureanu, urmat la 24 iulie / 5 august de instaurarea marii guvernări liberale a lui I. C. Brătianu ("Vizirul") care se va mentine până în 1888 și care consfințește importanța PNL în istoria României. [...]

Acad. Constantin Bălăceanu-Stolnici

Începutul liberalismului

Liberalismul epocii Revoluției de la 1848

Apostol Stan

Liberalismul este un mod de gândire politică apărut în epoca de descompunere a instituțiilor feudale și de ascensiune a burgheziei. În Europa occidentală, liberalismul se dezvoltă concomitent cu ascensiunea orașelor și a burgheziei, cu lupta împotriva acesteia, inclusiv a profesiunilor liberale, împotriva privilegiilor nobiliare și a restricțiilor din calea comerțului și industriei. Acestui fundal social-economic al începuturilor lui i se asociază o ideologie politică specifică apărută în rândul intelectualității și al unor exponenți ai mișcărilor contestatatoare, ai revoltelor și ai revoluțiilor din Europa occidentală. Începute în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în Țările de Jos și Anglia, schimbările revoluționare atingeau apogeul în Franța care, la 1789, deschidea o întreagă epocă de abolire a vechiului regim feudal la scara continentului, un proces care include și războaiele napoleoniene, transformate în instrument de expansiune a noilor idei.

Principatele Române și Transilvania, deși aflate într-un spațiu de dominație externă a unor imperii absolutiste: Austria, Turcia și Rusia, sunt și ele prinse de undă de șoc a sesimului politic și ideologic al Europei occidentale. Deși în Moldova și Țara Românească fondul social-economic purtător al liberalismului, burghezia și locuitorii orașelor în general, era slab dezvoltat și constituit din alojeni, negustori și meșteșugari care de regulă erau supuși ai Curtii străine, marile schimbări europene nici aici nu rămân fără ecou. Acesta se resimte în rândul unor carturari, dar și al unei părți a boierimii care receptează îndeosebi idei luminate și rationaliste, aparținând lui Rousseau, Voltaire, Klopstock, Leibnitz, Fénelon, Descartes, Locke etc. Impactul acesta survine atât înainte de revoluția franceză din 1789, cât și după data menționată, contactul în cazul din urmă fiind mediat și de emigratia nobiliară care, deși relativ mică și de pe poziții contestatatoare, contribuia la impulsivitatea spiritului public modern în Moldova și Țara Românească. Influența filozofiei luminate survine în cele două principate și prin intermediul Școlii ardelene.

Luminismul devenea, astfel, pentru români o doctrină culturală îmbrățișată de carturari - precursori ai intelectualității moderne - care preluau și vehiculau asemenea idei din scrierile specifice europene, evaluând critic țările sociale și formulând cai de evoluție, cu accent asupra necesității de a scoate din apatie "pământeni", adică o națiune somnolentă, care, oprită de străini care erau coplesite principatele, erau numiți "patrioți". Este de menționat că, în mintea unor boieri care evoluau spre schimbare, limitele acesteia se rezumau la un absolutism luminat, încercat a fi promovat - ca antidot la revoluție - atât în Austria, cât și în Rusia. Pe un asemenea fond de frământări pot fi plasate și reformele sociale ale lui Constantin Mavrocordat din secolul al XVIII-lea, care, în fapt, înlocuiau opresiunea boierească asupra vecinilor și rumânilor cu poverile fiscale mai mari ale statului fanariot.

Precipitarea procesului de reconsiderare a bazelor societății românești avea loc în procesul de aprofundare a cunoașterii revoluției franceze. În București, pe la 1793, se remarcă faptul că se intona cântece ale revoluției menționate, ceea ce-l făcea pe un comerciant francez să aprecieze că locuitorii Țării Românești deveniseră "sans culottes". O atare influență nu numai la București, ci și la Iași era exercitată chiar de cei doi consuli ai Franței, Flûry și Parrant. La București, Flûry ar fi devenit "copilul rasfatat" al unor cercuri boieresti și al tineretului. Aceeași influență se accentua în timpul celor 15 ani de regim napoleonean.

Consecința acestei contagiuni revoluționare franceze provoca în rândul boierimii o desprindere a elementelor autohtone, naționale deci, de acelea aparținând grecilor fanarioti. Apare, astfel, sub formă embrionară, un "partid național", o denumire nouă și necunoscută până atunci de români care preluau din ideile franceze pe aceea ce exprima latura identitară a unui popor dominat de străini. Era afirmarea unei tendințe de emancipare de sub dominația grecilor fanarioti. Specific în acest sens este memoriul boieresc din 1791 către delegații ruso-austro-turci reuniți la Sistov, în care se menționa că românii constituiau o "nație", fiind astfel îndreptățiți să fie conduși de un domnitor ales de cele "trei stări", expresie elocventă pentru ecoul revoluției franceze.

Ideile de schimbare - primii germeni ai liberalismului - se concretizează în 1802 sub forma unui proiect de republică "aristo-democratică" preconizată de boierul moldovean Dimitrie Sturdza. Tot în 1802, noiembrie-decembrie, categorii de boieri moldoveni de rang inferior pretindeau drepturi "pentru toți deopotrivă", exprimându-se clar ideea egalității politice. Asemenea idei egalitare provocau, în 1804, o replică a marii boierimi, iritate de o "scrisoare" anonimă care, criticând structurile social-politice existente, cerea "reforma sub amenințare de rascoală". Boierii din Divan au respins acele vagi idei reformatoare, manifestându-se ca forte conservatoare împotriva unui așa-zis "cuget al nesupunerii frantuzesti".

Dar cercurile marii boierimi moldovene fuseseră cuprinse de o mai mare neliniște în rastimpul iulie 1804-iunie 1805, când mitropolitul Veniamin Costache i se ceruse ca, pentru evitarea unei revoluții, să se asculte vocea "norodului", evaluându-se fără patimă "starea țăranilor și a boierilor". Acestora din urmă li se adresaseră îndemnuri să țină cont nu numai de "însuși al lor folos", ci și de interesul "a tot norodul". Se introducea astfel în terminologia politică conceptul de popor, ale cărui interese trebuiau satisfăcute deopotrivă. Tot atunci se menționa necesitatea reorganizării regimului politic "spre descoperirea voințelor și nevoilor a fiecărei stări de oameni", întrucât clasele oprimate, negăsind un "drum legiuit de a-și arăta ahturile și necazurile", puteau să recurga la violență pentru a schimba societatea din temelii. De aici chemarea adresată boierilor - încă din 1804 - "să dea locuitorilor câte o bucată de loc de ajuns din moșiile lor, unde pururea, fără stramutare, să se hrănească". Era o idee revoluționară de emancipare și împroprietărire a țăranilor. Gândirea politică boierească - în 1807, într-un memoriu către Napoleon - afirmă necesitatea egalității politice într-un stat român bazat pe o constituție care să creeze un regim "blând, neopresiv și prob".

Liberalismul politic se cristalizează și sub forma primelor înjghebari de organisme politice. Se constituia, astfel, o partidă sau un partid național. Printre fruntași se aflau boieri ca Scarlat Câmpineanu, Stirbei, Grigore și Dimitrie Ghica, Nicolae Dudescu, Văcărescu

- în Tara Româneasca - în timp ce în Moldova Sturdza, Catargiu, Beldiman etc. În 1800, cele doua minuscule formatiuni trimiteau la Paris o delegatie condusa de Nicolae Dudesco. Desi fara urmari concrete, acel demers pentru sprijin francez se reactiva în ambele principate sub ocupatia rusa din 1806-1812. Atunci, în Moldova, aparusera public admiratori ai revolutiei si ai "marelui Napoleon", însufletiti de cântecele revolutionare franceze, ceea ce îngrijora pe mitropolitul Veniamin Costache si-l determina sa se adreseze Rusiei spre a combate acea stare de spirit.

Începuturile scolii si culturii nationale - dupa 1818 - accentuau procesul de asimilare a ideilor politice moderne cu deosebire în cercurile boieresti si carturaresti. Corolarul acestora, dupa o oarecare stagnare, îl reprezenta revigoarea partidei nationale, în anii premergatori revolutiei din 1821. În contextul acelor framântari se formula un program de revendicari care, în esenta, urmarea abolirea regimului fanariot si instituirea unor domnii nationale. Sub acest raport s-au remarcat boierii Grigore Baleanu, Alexandru Filipescu, Scarlat Gradisteanu, Barbu Vacarescu, episcopul Ilarion - în Tara Româneasca - si Rosetti-Roznovanu, în Moldova. Caracterul de partida nationala purtat de acele grupari rezida în intentia declarata de a realiza în rândul locuitorilor o "legatura nationaliceasca", de a-i transforma deci într-o natiune inclusiv prin renuntarea la unele privilegii boieresti. Episcopul Ilarion, propunând îmbunatatirea situatiei taranilor, provoca printre marii boieri mirare pentru "ideile liberale" pe care le profesa. Se observa ca, înca în germene, gândirea politica boiereasca rezumata aproape exclusiv la schimbari politico-institutionale, vedea o întruchipare a liberalismului doar în reforma sociala.

Partida nationala își liberaliza relativ modul de gândire de abia în contact si sub presiunea lui Tudor Vladimirescu. Acesta, familiarizat cu întregul vocabular al revolutiei franceze, îl introducea cel puțin formal în actele publice. Accentua în schimbarile preconizate nu numai latura nationala si politica - cum obisnuiau marii boieri - ci si nevoile sociale de ansamblu. Conducatorul revolutiei de la 1821 invoca desfiintarea privilegiilor si instituirea libertatii si egalitatii. Utilizeaza, de asemenea, în sens modern unele concepte politice, printre care patria identificata cu poporul, din care excludea pe boierii privilegiati. Guvernarea era conceputa ca o întruchipare a suveranitatii poporului sub forma "adunarii norodului".

Înfrângerea revolutiei provoca concentrarea la Sibiu, Brasov si Cernauti a unor grupuri de boieri munteni si moldoveni. Acestia, plasati pe pozitii national-antifanariote, formuleaza un sir de schimbari politice, în care taranirii i se promitea doar diminuarea fiscalitatii excesive. Latura sociala a reformismului si a dezvoltarii institutional-liberale se regasea, în schimb, în asa-numita Constitutie a carvunarilor din 1822, al carei principal autor era Ionica Tautu. Ea întruchipa conceptia unor boieri mici si mijlocii, un fel de burghezie - potrivit lui A.D. Xenopol - care "trebuia sa îmbrace haina nobletei spre a însemna ceva". Carvunarii proclama egalitatea în fata legilor, respectul proprietatii, exproprierea pentru cauza de utilitate publica, atribuirea functiilor potrivit meritului, libertatea muncii etc.

Partidul national încheiat la începutul secolului al XIX-lea de carvunari, în 1822 se scinda. Marea boierime, din rândul careia a iesit o asemenea grupare, se învaluiu într-un liberalism exclusiv institutional-politic prin care sa-si asigure dominatia în stat. Ea se manifesta ca o forta conservatoare legata de privilegiu. Carvunarii, în schimb, prin ideile lor de reforma spre straturile de jos ale societatii, pun în germene bazele unui partid liberal, ajutati în acest sens si de domnia în Moldova a lui Ionita Sandu Sturdza, el însusi carvunar.

Replica marii boierimi fata de o domnie ce se inspira din Constitutia carvunarilor marca si momentul, în 1823, al organizarii politice a rezistentei fata de schimbare în numele unor "principii conservatoare". Mihail Sturdza, viitorul domn al Moldovei în epoca regulamentara, cerea concursul Rusiei pentru a lichida ideile "subversive", adica liberale, din practica politica. Dupa Conventia de la Akkerman din 7 octombrie 1826, când Rusia își restaura protectoratul, sub influenta acesteia, marea boierime, în numele "traditiei" declansa o actiune de organizare a modelului de stat boieresc bazat pe privilegii exclusive. Tendinta aceasta devenea prevalenta si pentru faptul ca, în Tara Româneasca, primul domn national, Grigore Ghica, practicase o politica ultraconservatoare.

Elementul semnificativ al evolutiei liberalismului în rastimpul 1822-1828 consta în faptul ca, alaturi de reforma politica institutionala invocata insistent si partial aplicata de carvunari, prin V. Malinescu în Moldova, dar mai ales prin Dinicu Golescu în Tara Româneasca, se exprima clar ideea de reforma sociala drept masura indispensabila pentru emanciparea întregii societati de privilegii feudale. În acest mod, survenea o delimitare categorica între liberalism si conservatorism, între oamenii progresului conceput ca o modalitate de emancipare de servituti feudale a tuturor claselor sociale si cei preocupati sa modernizeze structurile politice în favoarea unor categorii sociale posesoare de mari averi.

Dupa Tratatul de la Adrianopole din 1829, sub ocupatia si protectoratul Rusiei, demersul reformator al marilor boieri era desavârsit si concretizat în cele doua Regulamente organice cu dispozitii identice, unul pentru Moldova si altul pentru Tara Româneasca. Aceste asezaminte - puse în aplicare în 1831 - sunt, în fapt, primele noastre constitutii relativ moderne. Ele îmbina spiritul boieresc conservator cu o anumita doza de liberalism, prin care se asigura trecerea spre o guvernare pe baza separarii puterilor statului. Domnia si guvernul, în anumite limite, erau puse sub controlul unor Adunari obtesti, sistemul reprezentativ fiind încununat de catre o Adunare obsteasca extraordinara, cu functia de a alege pe domnitor.

Liberalismul însa era limitat la faptul ca se instala numai la vârful societatii, beneficiarii lui fiind marii boieri conservatori, constituiti într-un fel de casta politica privilegiata. Caracterul acesta al asezamântului constitutional era dat si de modul în care se statuau relatiile sociale. Satenii, purtând numele de clacasi si alcatuind partea coplecitoare a populatiei, datorau stapânului mosiei un sir de obligatii în natura, în bani si în munca pentru micile loturi de pamânt puse la dispozitie. Fata de boieri care nu plateau statului nici un impozit, clacasi datorau capatatia, în timp ce meseriasii patenta.

Mecanismele institutional-politice regulamentare, în afara de faptul ca, prin articolul aditional, consacra Rusiei un drept permanent de imixtiune în afacerile interne, creau mai multe centre de putere care lasau o anumita marja de afirmare a liberalismului în corpurile legiuitoare embrionare. Deputatii se remarcă printr-o încercare permanenta de a anihila tentatiile absolutiste ale domniei. În Adunarea obsteasca de la Bucuresti, începând din 1836, apare o opozitie national constitutionala condusa de Ion Câmpineanu. Acestuia i se alatura deputatii Emanuel Baleanu, Ioan Rosetti, Grigore Câmpineanu etc., în 1837 grupul numărând 25 de membri

care contestau articolul aditional al Regulamentului organic, introdus fraudulos de Rusia cu scopul de a anihila autonomia ambelor principate. Contemporanii au numit pe acei deputati contestatari partidul sau partid national.

Reprobat în Adunarea obsteasca de catre domnitorul Alexandru D. Ghica - sub presiunea Rusiei - partidul national exercita în opinia publica o puternica influenta, mai ales ca exponentii lui se bucurau de simpatia unor consulat occidentale, ale Frantei si Marii Britanii. În 1838, Ion Câmpineanu si asociatii lui redactau un întreg program reformator, urmat de o actiune politico-diplomatica externa, prin care revendicau abolirea protectoratului rusesc si unirea Moldovei cu Tara Româneasca sub suzeranitatea otomana si garantia Occidentului. Pe plan intern se sustinea necesitatea introducerii unui regim politic monarhic constitutional, cu institutii liberale si abolirea clacasiilor.

Sub impactul unor asemenea miscari politice, pe fondul dezvoltarii scolii nationale, apar o serie de asociatii: Societatea Filarmonica, Asociatia literara a României, Societatea studentilor români din Paris, Fratia etc. care, sub o fatada culturala, legal sau conspirativ duceau o sustinuta activitate politica. Si daca la Bucuresti, în 1840, o conspiratie având ca membri pe Dimitrie Filipescu, banateanul Eftimie Murgu si tânarul Nicolae Balcescu își propusesera unirea românilor în numele unei "partide nationale", tot astfel, la Iasi, în 1844, un grup de boieri tineri înfiintasera o organizatie cu nume similar, urmarind eliberarea de sub protectoratul rusesc. Liberalismul gaseste o excelenta împrejurare de infiltrare si afirmare în timpul revolutiei de la 1848. În toate provinciile lor istorice, românii au fost antrenati într-o ampla si profunda miscare social-politica, integrându-se în curentul european de schimbare radicala a temeiurilor vechii societati a privilegiului. Începând înca din ianuarie în statele italiene, revolutia era impusa decisiv în Franta, în februarie. De aici, în lunile urmatoare, ea cuprinde centrul si rasaritul Europei, pâna la frontierele Rusiei, paralizata în actiunile ei contrarevolutionare în primele momente.

Ratasarea românilor la revolutia europeana a fost si rezultatul unor conditionari interne. Dezvoltarea unei economii de piata dupa 1829 a accentuat interesul pentru o agricultura comerciala dezvoltata de stapânii de mosii si arendasi prin utilizarea muncii clacasilor sub diferite forme. Pe fondul unui liberalism economic incipient, debarasat de barierele vamale între Moldova si Tara Româneasca - abolite începând cu 1 ianuarie 1848 - interesele unei parti a boierimii graviteaza în directia fortelor pietei. Orasele, târgurile si chiar unele sate sunt scoase din izolarea semipatriarhala. Aceste noi conditii interne sunt stimulate din exterior prin cererea de produse agricole si vite, în schimbul acestora Moldova si Tara Româneasca primind marfuri industriale.

Ascensiunea liberalismului era facilitata de institutionalizarea învatamântului public elementar, dar mai ales de dezvoltarea unei intelectualitati de larga orientare europeana. Si daca românii din Austria, prin scolile si universitatile de la Viena îndeosebi frecventate de unii dintre ei, se puneau în contact cu valorile europene de sorginte germana, cei din Moldova si Tara Româneasca, prin elevi si studenti trimisi mai ales în Franta, se aratau animati de aceleasi aspiratii europene. În Franta, moldovenii si muntenii constituiti în Societatea studentilor români se aratau interesati nu numai de o stricta pregatire profesionala, ci si de asimilarea unei întregi ideologii politice de esenta revolutionara. Frecventând College de France, ei i-au audiat pe Jules Michelet, Edgar Quinet si Adam Mickiewicz, dascalii lor de liberalism si democratism. Totodata, tot ei au stabilit legaturi cu cercuri secrete politice sau masonice - unii devenind membri ai acestora - dar si cu exponenti ai unor natiuni oprimate est-europene, printre acestia aflându-se Adam Czartoryski.

Revolutia din Tara Româneasca constituie un apogeu al înfaptuirilor românesti din 1848. "Constitutia" - cum era intitulat programul în 22 de puncte proclamat la Islaz si consacrat la Bucuresti la 9 si 11 iunie - preconiza un regim liberal-democrat bazat pe un sir de libertati individuale si de grup, precum si pe abolirea unor privilegii social-economice, asigurând emanciparea si împroprietarirea clacasilor. Prin institutiile concepute se tindea spre o forma de stat republicana, cu o riguroasa separatie a atributiilor politice, dar cu un corp legiuitor rezultat din votul universal. Pe parcursul celor trei luni de conducere de catre un guvern provizoriu, în ciuda amenintarii Rusiei, o parte din aspiratiile programatice s-au înfaptuit: constituirea unei noi administratii provizorii; organizarea armatei, a garzilor nationale si a unei tabere militare; abolirea privilegiilor feudale si convocarea unei Comisii a proprietatii; deschiderea unei campanii electorale pentru o Adunare constituanta; desfiintarea cenzurii si o libertate deplina a presei si tipariturilor; relatii cu guvernele revolutionare europene, etc.

Un aspect al revolutiei este toleranta fata de diversitatea ideilor, inclusiv fata de acelea ale adversarilor. S-a impus parerea ca acestia nu trebuiau nimiciti, ci convertiti sau neutralizati în mod democratic. Era o conceptie noua, desi greu de aplicat din cauza vrajmasiei fostilor privilegiati. Conducerea revolutiei asigura deci climatul adecvat pentru exprimarea parerilor diferite, desi reactiunea profita de o asemenea toleranta pentru declansarea celor doua comploturi contrarevolutionare din iunie, esuate. Însa ea n-a recurs niciodata la cenzura sau la închiderea unor reuniuni politice organizate de adversari. "Noi nu osândim pe cei ce nu sunt de ideile noastre, pentru ca, [atunci] când am jurat pe principiul libertate, am cugetat ca fiecare e liber a cugeta dupa cum crede ca e mai bine, caci acesta e unul din drepturile libertatii si care se numeste "libertatea conștiintei", afirma "Poporul suveran" la 28 iunie. "Pruncul român" nu ezita sa publice comentarii si idei aparținând unor conservatori, în contradictie cu ideologia liberal-democrata a regimului de la Bucuresti.

Prin propaganda politica erau raspândite o serie de notiuni liberale chiar în rândul maselor populare. Înca în preambulul "Proclamatiei" din 9 iunie se decreta "*tipar liber, cuvântare libera, adunari libere, spre a vorbi, a scrie cele de folos, spre a arata adevarul*". Din afirmarea si apararea acestuia într-un cadru de libertate deplina, regimul politic de la Bucuresti facuse o credinta aproape mistica. Adevarul, ideile si cunostintele, dat fiind ca erau în folosul tuturor oamenilor, nu trebuiau confiscate de unii dintre acestia, cu atât mai mult cu cât erau inspirate de Dumnezeu. Libertatile nu puteau pagubi decât pe "fiii întunericii". Excesul de libertate însa, neîntemeiata pe legi, era "învalmaseala ametitoare si rasturnatoare", haos deci care conducea patria si poporul la disolutie si autodistrugere.

Abolind cenzura regulamentara si proclamând desavârsita libertate a tiparului, noul regim a creat o stare de lucruri nemaiîntâlnita în Principatele Române. Un sir de ziare, cu precadere "Pruncul român" si "Poporul suveran" devin o tribuna libera de idei. Desi sustin guvernul provizoriu, ele nu se erijeaza în organe exclusive ale puterii, fiind mai degraba o expresie a tendintelor opiniei publice. Difuzând ideile revolutiei, promovând politica autoritatilor si adoptând o atitudine educativa, presa a contribuit decisiv la formarea unei opinii publice moderne.

Atmosfera liberal-democrata instaurata de noul regim în Tara Româneasca a generat o atitudine moderna a cârmuitorilor politici. Guvernul provizoriu n-a manifestat niciodata tendinta de a acapara puterea, considerându-se depozitar al acesteia, cu o functie tranzitorie spre organisme legal constituite. Din cauza unor conditii externe nefavorabile, el a tergiversat aplicarea unor puncte programatice extrem de controversate, deferindu-le unei Adunari nationale pentru constituirea careia a organizat chiar alegeri, nedesavârsite din cauza invaziei Rusiei si Portii.

Revolutia din Tara Româneasca si Moldova afirma în diferitele ei faze de desfasurare un grup de tineri intelectuali aparținând boierimii mici si mijlocii îndeosebi. Unitatea dintre aceste elemente o reprezenta doctrina liberal-democrata, inspirata partial din realitatile social-politice ale principatelor, din încercarile anterioare esuate de schimbare, dar mai ales din contactul direct sau mediat cu Europa occidentala, cu Franta în primul rând, al carei sistem de organizare politica si social-economica era asimilat si transpus pe plan programatic, în timpul revolutiei. Conducatorii de seama ai revolutiei au fost Vasile si Iancu Alecsandri, Mihail Kogalniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Alecu Russo, Vasile Malinescu etc., în Moldova; Ion Heliade-Radulescu, Christian Tell, Nicolae Balcescu, Dumitru si Ion C. Bratianu, Constantin A. Rosetti, Alexandru G. Golescu, fratii Stefan, Nicolae, Alexandru si Radu Golescu etc., în Tara Româneasca.

Grupurile de fruntasi ai revolutiei în ambele principate, formati la scoli si universitati occidentale, franceze îndeosebi, cu legaturi externe puternice, inclusiv cu cercurile masonice, s-au constituit în comitete nationale sau revolutionare. În prima faza a actiunii de schimbare, grupurile au aparut sub numele de partid liberal, denumire concordanta cu programul lor reformator formulat atât la Iasi, în martie 1848, cât si la Bucuresti, în rastimpul iunie-septembrie. Denumirea de partid liberal apare si în acte publice, inclusiv în cele semnate de moldoveni.

Dar tot în acele împrejurari, calificativul liberal purtat de conducatorii revolutiei din cele doua principate alterna cu acela national. Mihail Kogalniceanu își intitula programul de reforme liberal-democrate cu numele de Dorintele partidei nationale în Moldova. Se remarca faptul ca numele de partid national consacrat în deceniile anterioare nu era abandonat, ci preluat în 1848. Dar, pentru ca directia de schimbare din acel moment era radicala, noii conducatori cumuleaza ambele nume de national si liberal. Asocierea acestora era indispensabila, caci daca în deceniile precedente liberalismul în doze mici era coplesit de ideea emanciparii de sub grecii fanarioti sau de sub suzeranitatea otomana si protectoratul rusesc, în 1848, obiectul descatusarii îndeosebi de Rusia - devenit deziderat national major - era conexasat predominant cu masuri profunde de transformare a structurilor social-politice în spiritul ideologiei liberale. De aici îmbinarea celor doi termeni într-o titulatura national-liberala prin care se afirma conducatorii revolutiei din Tara Româneasca în 1848, care, în ultima instanta, pun bazele politico-ideologice ale viitorului partid cu o titulatura identica.

Acest "partid national-liberal" se afirma ca atare în Tara Româneasca prin politica aplicata chiar de la cârma guvernamentala. Si aceasta atât în raport cu boierimea reactionara pliată pe pozitiiile apararii protectoratului Rusiei - ca o garantie a mentinerii privilegiilor feudale - cât si fata de boieri moderati, ca Dimitrie Ghica. Acesta admitea reforme marunte, dar blama "Constitutia" pentru radicalismul principiilor ei. Partea aceasta a boierimii mari din Tara Româneasca, precum si aceea din Moldova se constituie în forte conservatoare, admitând doar firave mutatii social-politice într-o continuitate cu Regulamentele organice.

La Bucuresti însa, înainte de revolutie si în timpul desfasurarii acesteia, conducatorii constituiti într-o partida sau partid national-liberal, în contradictie antagonica cu conservatorismul boieresc, sunt ei însisi încercati de framântari. Este adevarat ca cele mai multe dintre acestea au fost provocate de modalitatea de contracarare a amenintarilor Rusiei. Dar atât în acest caz, cât si în domeniul concretizarii principiilor din "Constitutie", precum si al amplitudinii unor reforme sociale, conducatorii s-au înfruntat si divizat chiar în grupuri. Se remarca, mai întâi, o tendinta având drept exponent pe Ion Heliade-Radulescu, alaturi de el aflându-se Christian Tell si Nicolae Golescu, constituiti într-o Locotenenta domneasca recunoscuta semioficial de Poarta. Acestia pun un accent excesiv pe legalitatea schimbarii, pe amânarea unor decizii pâna la convocarea Adunarii nationale alcatuita nu pe baza votului universal, ci pe aceea a împartirii egale a societatii pe trei interese distincte: proprietatea mare, profesiunile liberale si taranimea. N. Balcescu, A.G. Golescu si Gheorghe Magheru s-au remarcat prin atitudini mai ferme fata de dusmanii revolutiei, atât interni, cât si externi, preconizând activizarea taranirii - în lipsa unei puternice clase de mijloc, a burgheziei oraselor - prin emanciparea si împrumutarea clacasilor si alcatuirea unei Adunari legiuitoare pe baza votului universal. Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti formeaza un alt grup distinct, înclinând mai puternic spre elementele orasenesti, dar mai ales spre institutionalizarea mai rapida a noului regim politic, spre convocarea Adunarii nationale si spre o atitudine de respingere a amenintarilor Rusiei. Grupul acesta se mai pronunta pentru organizarea apararii noului regim si o politica mai hotărâta de aliante cu guvernele revolutionare europene.

Aceste nuante politice din sânul conducerii revolutiei de la Bucuresti se înscriu în fondul general al gândirii si practicii ei liberal-democrate, precum si al interesului national de descatusare de protectoratul Rusiei, factorul extern opresiv. Toate aceste nuante s-au armonizat prin compromis, încât unele divergente privind perceperea masurilor prioritare de întreprins n-au scindat antagonic guvernul provizoriu de la Bucuresti. Afirmând la început o serie de principii radicale, revolutia în Tara Româneasca - spre a evita pericolul unei invazii rusesti - a evoluat spre o faza liberal moderata si spre solutionarea pe cale legala - prin Comisia proprietatii - a spinoasei probleme taranesti. Fruntasii revolutiei s-au dovedit astfel nu numai cutezatori în fata atâtor adversitati interne si externe, dar si animati de un sincer liberalism si democratism.

Fortele ruse si turce de ocupatie, mai întâi în Moldova, în iunie, si apoi în Tara Româneasca, în septembrie 1848, deschideau un vast si sistematic proces de restaurare a regimului regulamentar al privilegiului, realizat nu numai printr-o simpla schimbare la nivel guvernamental, ci si printr-o actiune de decontaminare ideologica. Era o reactie ultraconservatoare fata de liberalismul si democratismul revolutiei de la 1848 manifestata îndeosebi de Rusia în alianta cu boierii reactionari.

Oprimat în interior, liberalismul era exprimat de o întreaga emigratie româneasca ajunsa în Occident, în Franta îndeosebi, care își conjuga activitatea împotriva reactiunii cu fruntasi ai diferitelor natii oprimate deopotriva de Rusia si Austria. În acest mod, români, poloni, unguri, italieni, cehi si sud-slavi își reunesc eforturile pentru pregatirea unei revolutii "simfonic si sincrone", menita sa aduca emanciparea politica a centrului si sud-estului continentului european. Românii Nicolae Balcescu, Ion Ghica, Alexandru G. Golescu,

fratii Stefan, Nicolae si Alexandru C. Golescu, fratii Dumitru si Ion C. Bratianu, C.A. Rosetti, Costache Negri, Gheorghe Magheru, Ion Heliade-Radulescu etc., în pofida unor divergente de opinii, se simt obligati sa actioneze pentru emanciparea principatelor dintr-o perspectiva larga europeana. Aceasta era creata însa nu de o revolutie, cum încercasera s-o pregateasca fruntasi ai românilor si ai altor natiuni asociati cu Giuseppe Mazzini în Comitetul democratic european cu sediul la Londra, ci de un razboi ruso-turc, izbucnit în vara lui 1853. De data aceasta, puterile occidentale, Franta si Marea Britanie, pentru a sili Rusia sa abandoneze Principatele Române, se implicau în razboi de partea Turciei. Transferându-i desfasurarea în Crimeea, puterile aliate învingeau Rusia si o sileau sa accepte Tratatul de pace de la Paris, din martie 1856, prin care Principatelor Române li se asigurau un cadru legal extern de organizare institutional politica moderna.

Într-un cadru de largi libertati politice, natiunea româna din cele doua principate era chemata, prin Adunarile ad-hoc, sa se pronunte cu privire la viitoarea lor organizare interna. Se deschideau astfel portile pentru reînnoirea proscrisilor de la 1848, care, reveniti în tara, se lansau în lupta pentru unire de pe pozitiiile libertatii si egalitatii politice. Desemnarea deputatilor pentru acele adunari consultative de la Bucuresti si Iasi, în cursul anului 1857, prilejuia o puternica înfruntare a elementelor liberale care se înfiripau rapid si puternic, cu boierii conservatori preocupati ca procesul unionist sa nu le afecteze privilegiile social-politice.

Campania politica pentru organizarea Adunarilor ad-hoc în Tara Româneasca este un excelent prilej de înfiintare a primelor nuclee liberale la nivel central si judetean. Ca presedinte al Comitetului central unionist, Constantin Cretulescu, un liberal moderat, folosea acea pozitie pentru dezvoltarea noilor principii de libertate si egalitate politica, atacând deschis restrictiile pe care autoritatile conservatoare încercau sa le impuna dezbaterilor din opinia publica. Prin sprijinul Comitetului central unionist, un numar apreciabil de liberali erau timisi în Adunarea ad-hoc de la Bucuresti. Printre acestia figurau: Gheorghe Magheru si Zamfir Brosteanu în Gorj, Grigore Ghica în Ilfov, Constantin Butculescu si Heliodor Lapati în Teleorman, Ion C. Bratianu în Arges, Stefan Golescu si Nicolae Rucareanu în Muscel, Eugen Predescu în Dâmbovita, Ioan Cantacuzino în Prahova, Nicolae Pâcleanu si Scarlat Voinescu în Buzau, Grigore Marghiloman si Constantin Robescu la Focsani, Constantin Cretulescu si Grigore Filipescu la Braila.

Acesti deputati liberali din judetele mentionate reprezentau pe proprietarii mijlocii, cei mari trimitând de regula oameni cu idei conservatoare. Deputatii liberali, numiti de contemporani si progresisti, sunt legati de revolutia pasoptista si de exilul european. Ion C. Bratianu, Stefan Golescu si Nicolae Rucareanu erau considerati ultraprogresisti sau liberal radicali. Ei erau temuti nu numai de conservatori, ci si de liberalii moldoveni, Mihail Kogalniceanu dorind ca ei sa-si modereze ideile sociale îndeosebi. Repartizarea geografica a deputatilor proprietari din Tara Româneasca atesta ca procentul cel mai mare de liberali îl dadea Muntenia, în timp ce Oltenia era dominata de conservatori. În Moldova, dupa reconstituirea listelor electorale, triumfau elementele moderate.

În faza luptei politice în cadrul Adunarilor ad-hoc, liberalii din ambele principate nu scapa din vedere faptul ca misiunea lor prioritara era exprimarea unor doleante generale, iar nu trasarea unui cadru institutional-politic al statului. Liberalii munteni, învatând din experienta revolutiei de la 1848, n-au insistat asupra dezbaterii unor chestiuni interne, mai ales asupra acelor sociale, pentru care nici n-ar fi avut cadere. Desi unele revendicari taranesti sunt aduse în forul consultativ al Moldovei, discutiile au fost suspendate, în final. În Moldova si Tara Româneasca, deopotriva liberali si conservatori, cu sprijinul deputatilor tarani, si-au unit fortele sub forma partidei nationale, reînviata astfel într-un consens asupra celor patru revendicari fundamentale ale românilor: unire, autonomie, guvernare constitutional si domnitor strain.

O schimbare sensibila în conduita liberala survine în etapa urmatoare a luptei pentru unire, declansata efectiv dupa ce Poarta si Puterile Garante, prin Conventia din 7/19 august 1858, elaborau un asezamânt constitutional pentru Principatele Unite ale Moldovei si Valahiei. Liberalismul politic, în ciuda principiilor generale formulate prin Conventie, era atenuat de o lege electorala cenzitara în care accentul era pus pe marea proprietate, favorizându-se astfel conservatorismul. Totusi, în ambele principate se dezvolta o puternica presa unionista si liberala, învingând un sir de restrictii caimacamesti cu deosebire în Tara Româneasca.

Liberalismul radical promovat de Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti se izbea de o puternica contestatie conservatoare, actiunea de zagazuire a lui fiind sustinuta de însesi autoritatile caimacamesti. Dar, sustinuti de presa si de manifestatii publice, liberalii atacau puternic autoritarismul si reactionarismul, difuzând, totodata, concomitent cu ideile liberal-constitutionale, pe acelea de reforma sociala. În ambele principate, mai ales în Moldova, colegiile electorale judetene au devenit teatrul unor înfruntari viguroase între liberali si conservatori.

În ciuda unei campanii politice desfasurata îndeosebi de liberalii munteni în spiritul elanului si doctrinei pasoptiste, cele doua Adunari electiv de la Iasi si Bucuresti erau dominate de forte conservatoare si moderate. Liberalii însisi erau divizati, radicalii munteni, cu Nicolae Golescu plasat în frunte, dar mai ales cu Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti din spate - ca elemente diriguitoare - sunt o grupare politica relativ bine închegata, cu o puternica aderenta în mediile unor profesii liberale si burgheziei din orase si târguri. Ei sunt repudiati de moderatii de toate nuantele, inclusiv de A.G. Golescu care încerca sa se asocieze cu Mihail Kogalniceanu.

Desi luptele politice de la finele lui 1858 si începutul lui 1859 se dadeau în sânul celor doua Adunari electiv de la Iasi si Bucuresti în jurul candidatului la domnie, înfruntarea însemna, în esenta, un autentic program politic pentru fiecare parte. De aici o trasatura comuna între liberalii munteni si moldoveni, anume promovarea pe tron a unui "progresist", adica liberal, caci domnia - prin întinsele ei prerogative date de Conventie - devenea o garantie de succes nu numai pentru programul unionist, ci si pentru schimbarile social-politice aferente.

Confruntarea dintre liberali si conservatori în jurul desemnării sefilor de stat ai Principatelor Unite ale Moldovei si Valahiei, dupa o prima faza acerba a unor dispute partizane de pe pozitii ideologice, era deplasata pe terenul interesului national, urmarit deopotriva de ambele curente politice. Consecinta era ca, dupa ce moldovenii, la 5 ianuarie 1859, promovau pe tron pe Alexandru Ioan Cuza, un moderat, liberalii radicali si conservatorii renuntau deopotriva la proprii candidati, cu sansa de reusita însa nu liberalul Nicolae Golescu, ci unul din fostii domnitori Bibescu sau Stirbei, reprezentantii fortelor conservatoare. La Bucuresti, se refacea astfel partida nationala care, la 24 ianuarie 1859, înfaptuia dubla alegere a aceluiași Cuza. O asemenea clarviziune politica aducea, în ultima

instanta, o uniune personala a celor doua principate, în spiritul principiului unionist care însufletea pe români, opus aceluia federalist trasat de Poarta si Puterile Garante prin Conventia de la Paris. În acel mod, se deschideau auspicii extrem de favorabile pentru crearea unui stat român unitar.

Începutul liberalismului Liberalii si Cuza Vodă

Apostol Stan

Unirea Principatelor Române marca în viața politica românească un moment crucial, anume trecerea de la forma de guvernare absolutista la aceea constitutională, în care puterea se exercita în numele reprezentantilor alesi ai națiunii. Principiul ca unica sursa a puterii era poporul însusi, chiar dacă cei chemati sa-i desemneze, deputatii, erau o infima minoritate, marca o ruptura hotărâta atât cu trecutul medieval, în care guvernarea era considerata un apanaj al unor privilegiiati, cât si cu ingerintele straine în afacerile publice. Desi nu în limite mai largi trasate Adunarilor ad-hoc, Conventia punea temeiurile principale ale unei guvernari bazate pe separarea puterilor statului, pluralism politic, libertati individuale si asociative, inclusiv în domeniul presei, exprimarea ideilor în toate domeniile creatiei, etc.

Sub domnia lui Cuza, liberalismul parcurge doua etape distincte de afirmare. Între anii 1859-1864, el se defineste si se întregeste în toate directiile de actiune. După 2 mai 1864, când se înfaptuia o domnie personala, Cuza impunea un fel de tutela politico-institutionala, suprimând presa autonoma, grupurile si reuniunile politice. Dar dacă liberalismul politic se cantoneaza în cercuri relativ restrânse, cel intelectual si cultural se dezvoltă fara nici o restrictie. Tot astfel, sub raport economic, societatea românească se afla sub impactul liberei initiative si al concurentei, acestea împingând-o într-un accelerat proces de dezvoltare. Situatia aceasta permitea cristalizarea si aprofundarea unor concepte specifice economiei de piata.

Cine erau liberalii după Unire? Sub un asemenea nume generic apareau o serie de oameni politici de origine si conditie sociala diferita. Exista, mai întâi, un grup restrâns de oameni care proveneau din rândul vechii boierimi angrenata la începutul epocii moderne în lupta pentru emancipare politica. În rândul acestora erau situate familiile Cretulescu, Câmpineanu, Golescu, Ghica, Malinescu, Rosetti, Sturdza-Miclauseni etc. Din mediul unei parti a boierimii mici si mijlocii, legata de comerțul cerealiilor si cu vite, rasarisera, de asemenea, fruntasi liberali ca Dumitru si Ion C. Bratianu, Mihail Kogalniceanu etc. Liberalii munteni aveau în burghezia oraselor - la acea data pestrita din punct de vedere etnic, cuprinzând si efective relativ mari de straini - numerosi exponenti, dar mai ales aderenti. Tot în miscarea liberala își gaseau locul intelectuali: profesori, juristi, avocati, medici, publicisti, învatatori si preoti, acestia din urma cu ramificatii pâna în sate.

Factorul care dădea unitate, mai ales culoare, tuturor acelor elemente pestrite îl reprezenta doctrina politica. Ea era inspirata din principiile Revolutiei franceze, dar cu deosebire din practica liberalismului occidental. Aceeasi doctrina se întemeia pe traditiile national-culturale si politice care, în pofida vicisitudinilor istorice, în anumite momente si în unele medii restrânse, introdusesera un climat de toleranta si dialog, o metoda de limpezire a disputelor nu prin recurgere la autoritate si represiune, ci prin utilizarea argumentelor si dovezilor.

Dar afirmarea liberalismului în România după 1859 se face în conditii speciale. Principalul beneficiar al noului regim politic al Conventiei nu sunt elementele de origine burgheza, ci, dimpotriva, acelea care-si trageau puterea din marea proprietate funciara, mosierimea, oameni din rândul careia unii mai detinusera functii în stat sub vechiul regim semiabsolutist. Din aceste motive, desi bine conturata sub raportul continutului de idei, doctrina liberala nu era împartasita în egala masura de principalii ei exponenti. Concretizarea unora dintre principii era conditionata de interesul social al celor chemati sa cârmuiască afacerile publice. În societatea românească, liberalismul are aderentii cei mai activi nu în marea mosierime stapâna pe putere, ci în mosierimea mica si mijlocie, dar mai ales în burghezia autohtona dornica de ascensiune.

O trasatura caracteristica a liberalismului este nationalismul. Cei mai avântati liberali, radicalii, se numesc ei însisi partid national. Ca atare, ei se identifica cu interesele majore ale poporului român în raport cu dominatia straina sub forma suzeranitatii otomane si protectoratului rusesc, dar si sub aceea a impunerii numerosilor straini din economie sub jurisdicia românească. Desi apare drept prima trasatura specifica a liberalismului înca de la finele secolului al XVIII-lea, nationalismul dobânda noi întregiri. Printre acestea, în prim plan se afla ideea dobândirii suveranitatii depline a statului român, sub raport politic si economic, precum si desavârsirea unitatii lui în întregul spatiu etnic.

O guvernare constitutională prin care sa se realizeze o deplina separare a puterilor statului, sa se lichideze arbitrariul si sa se instaureze domnia legilor era o alta latura a doctrinei liberale. Conventia raspundea numai partial unei asemenea necesitati, întrucât puterea executiva, mai ales domnia, fusese înzestrata cu prea mai prerogative, în detrimentul corpului legiuitor. Dacă stânga spectrului politic, adica liberalii radicali, preconiza o singura adunare, moderatii si conservatorii voiau si un Senat, un corp ponderator care sa calmeze schimbarile prea avântate. Liberalii se deosebeau între ei si prin tendinte divergente cu privire la forma de organizare a statului, republicanismul radicalilor fiind opus adeptilor monarhiei constitutionale.

Promovând nationalismul, constitutionalismul si pluralismul politic, doctrina liberala se interfereaza în aceste aspecte cu cea conservatoare. Conceptia politica conservatoare posedă si ea o anumita doza de liberalism, dar chiar în punctele de tangenta cu acesta survineau deosebiri de pondere. În timp ce liberalii vor sa întinda principiile de libertate si egalitate pâna la baza societatii, conservatorii le limiteaza la vârful acesteia, inclusiv al elitelor intelectuale.

Dar doctrina liberala se opune ireductibil aceleia conservatoare prin deschiderea spre masele populare. Liberalii își propuneau sa le emancipeze pe acestea de orice servitute, înzestrându-le totodata cu drepturi politice. De aici ideea lor de extindere a drepturilor electorale. Doar Cuza însa, prin reformele lui care instaurau o domnie personala, concretiza formal un atare deziderat, dar pentru Adunarea electiva mai mult formal.

Liberalismul se confrunta cu conservatorismul sub domnia lui Cuza în privinta reformei sociale. Se aprecia, astfel, ca societatea româneasca trebuia supusa la schimbari structurale majore în domeniul proprietatii funciare si al relatiilor agrare. Liberalii considerau ca eliberarea de servituti feudale nu era atât o chestiune juridica - cum pretindeau conservatorii - ci, mai ales, una economica. Ea ar fi fost incompleta pentru satean daca n-ar fi fost înzestrat cu un lot menit sa-i asigure o minima subzistenta. De aceasta mica proprietate, liberalii legau un sir de ameliorari social-politice si culturale, o schimbare de mentalitate în sânul întregii natiuni care ar fi trebuit sa devina o forta economica activa, inclusiv pe planul solidaritatii cu conationalii aflati sub dominatia straina.

Unii dintre liberali legati de marea proprietate mosiereasca erau mai reticenti fata de reforma sociala. Având o atitudine de rentieri, practicând o agricultura extensiva si rutiniera prin sistemul traditional al clacii si dijmei, acesti liberali pretindeau ca mosia sa ramâna principala sursa de venit si prosperitate. O evaluau nu în functie de veniturile realizate, ci de întinderea ei. Din aceste motive, important pentru acesti oameni politici era mentinerea în mâinile lor a unei întinderi cât mai mari din marea proprietate funciara. De aici înclinatia si politica de limitare a reformei sociale la dimensiunea loturilor clacasessti. Gospodaria taraneasca minuscula trebuia subordonata marii proprietati funciare. Radicalismul liberal, desi interesat de emanciparea taranirii de servituti prin împrôpietarire, privea o asemenea reforma în conexiune cu alte ramuri economico-financiare ce trebuiau create sau dezvoltate.

Din cauza preponderentei conservatorilor chemati la viata politica prin Conventie - acestia opunându-se ireductibil emanciparii taranilor prin împrôpietarire - liberalismul a fost constrâns sa-l înfrunte prioritar în directia constructiei institutional-politice a statului. Chiar Cuza - desi a recurs la lovitura de stat - n-a depasit anumite limite în actul de constituire a micii proprietati taranesti, încât - spre a nu aparea ca o uzurpare de drepturi - aceasta a luat forma unei aboliri de servituti feudale. Faptul acesta a privat pe multi sateni de un mic lot de pamânt.

Tendinta burgheza din sânul liberalismului, întruchipata de Ion C. Bratianu, C.A. Rosetti si Mihail Kogalniceanu, acorda mare importanta protejarii pietei nationale. Vicsitudinile istorice, dar mai ales capitulatiile Portii acordate Marilor Puteri Garante faceau din piata româneasca o zona dominata de straini. Acestia acumula din comert si tranzactii monetare mari sume de bani, deplasând sumele obtinute spre metropolele de care erau legati si înabusind încercările de afirmare ale burgheziei locale. Pe lângă agricultura pe care o considerau apta de dezvoltare prin crearea unor institutii de credit, acesti liberali se pronuntau pentru interventia statului în accelerarea procesului de dezvoltare a industriei nationale. Se repudia liberalismul economic deplin împartasit nu numai de conservatori, ci si de o parte a liberalilor, precum si conceptia "România tara eminentamente agricola".

Curentul liberal sub Cuza este un tot doar ca tendinta politica, sub forma unor idei relativ similare în unele probleme fundamentale, dar neomogen din cauza coexistentei diferitelor nuante, unele chiar opuse. Ceea ce dadea liberalilor o deplina unitate consta în admiratia fata de modelul occidental de organizare institutional-politica. Oameni tineri, cei mai multi formati la scoli si universitati apusene, ei asimilasera un sir de idei de o asemenea sorginte, pe care încercau sa le adapteze la conditiile românesti. Semn de unitate era si hotarârea de a imprima procesului de dezvoltare politica un ritm rapid, considerat singura modalitate de sincronizare europeana. Profunzimea si amplitudinea unor atari schimbari, dozajul acestora, precum si ordinea prioritara erau tot atâtea puncte de controversa. Dar, mai presus de orice, ceea ce diviza curentul liberal era mentalitatea reprezentantilor lui cei mai de seama. De aici proveneau ambitii si rivalitati greu de conciliat într-o societate lipsita de traditie politica liberala si împregnata de bizantinism.

Liberalismul se nuanteaza si în functie de provincie. În Moldova, formele lui de manifestare erau moderate, întrucât radacinile - Revolutia de la 1848 - îi fusesera plapânde. Ideile liberale aici sunt apanajul clasei celei mai luminate din rândul fostei boieririi. În Muntenia, în schimb, pe lângă oameni apartinând boieririi de diferite trepte, miscarea liberala are aderenti în orase, târguri si chiar sate. La Iasi, evreii erau aceia care jucau rolul de burghezie, detinând comertul mare si mic, casele de schimb valutar si creditul camataresc. În raporturile dintre ei, liberalii moldoveni si munteni pareau relativ înstrainati. Costache Negri, ajuns în Bucuresti - în drumul lui spre Constantinopol, pentru a obtine recunoasterea dublei alegeri - fusese izbit de limbajul incendiar al lui Ion C. Bratianu, C. A. Rosetti si Cezar Bolliac. Din aceste motive, Cuza însusi, chiar de la începutul domniei, își propusese sa anihileze "partidul revolutionar", cum îi numea pe radicali.

Avându-si începuturile în revolutia de la 1848 si în legaturile cu cercurile secrete europene din anii exilului, radicalii considerau prea strâmt cadrul de dezvoltare statornicit de Conventie. De aici denumirile pe care li le dadeau adversarii de "partid revolutionar", al "progresului" sau "rosu". Calificativul acesta din urma avea si o tenta discreditativa, cu intentia de a izola pe acei politicieni aratati ca un pericol pentru tara, imaturi pentru actul de guvernare pentru ca ar fi atâtat pe saraci împotriva bogatilor.

"Rosii" însa devin tot mai îndrazneti, afirmându-se deja doi conducatori inconstestabili, remarcati pe tarâmuri relativ diferite si deveniti extrem de populari: Ion C. Bratianu pentru o directie reformatoare clar exprimata si mai ales oratorie politica extrem de avântata, precum si C.A. Rosetti pentru mari calitati de ziarist, editor si tipograf. Desi tineri, reprezentantii acestei grupari dispuneau de o bogata experienta, dar nu atât politica, cât mai ales asociativa. Surprindeau pe contemporani prin solidaritate, hotarâri concertate, actiuni energice si subordonarea intereselor individuale fata de cele de grup. De aici calificativul dat de adversarii de "secta" politica. Nu-i de mirare ca radicalii vadesc o puternica adversitate fata de conservatori pe care, prin Cezar Bolliac si I.G. Valentinianu, îi numeau "privilegiati balsamiti" sau "fosile".

Mihail Kogalniceanu era socotit în epoca drept "seful partidului rosu" din Moldova, pentru ideile relativ identice cu ale radicalilor munteni, dar si pentru unele tendinte autoritare în actul de guvernare. Ca si radicalii, dar ca deputat, Kogalniceanu aluneca usor spre "ideile demagogice", adica pe pozitile maselor populare, îngrijorând pe conservatori. Ramânea în comuniunea de idei cu rosii, cu care colabora pâna la finelelui 1863, când chemat de Cuza sa preia puterea, i se asocia apoi acestuia la lovitura de stat din 2 mai

1864, realizând reformele. Devierea lui de la o eventuala alianță cu radicalii se explica prin teama de a fi absorbit de Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, a căror formație politică nu permitea personalităților să se manifeste independent.

Un contingent numeros de liberali în Moldova și Muntenia îl alcătuiă așa-numiții legalisti. Ion Ghica, Vasile Boerescu, Gheorghe Costa-Foru, Constantin Bosianu, Constantin Cretulescu, Alexandru G. Golescu, Anastase Panu etc. Ei se distanțeau de radicali, apreciind că dezvoltarea societății românești trebuia îndeplinită prin doze rationale de liberalism. Acești moderati voiau să constituie un partid de centru, împotriva atât a conservatorilor sau albilor, cât și, mai ales, a radicalilor sau roșilor, aceștia din urmă socotiți chiar "imposibili" de acceptat. Radicalii îi combatteau puternic sub forma de "lilieci politici" sau "împielita moderatiune".

Alți moderati din jurul lui Cuza, ca Nicolae Kretzulescu, apreciau că societatea românească nu era aptă nici chiar pentru regimul politic al Convenției, întrucât libertățile acordate trebuiau strunite. Erau blamați din această direcție deopotrivă radicalii care stăpâneau opinia publică și strazile, și conservatorii preponderenți în corpul legiuitor. N. Kretzulescu însuși, ca șef de guvern, în august 1859, își propusese anihilarea radicalismului pentru că ar fi urmarit "realizarea absurdului lor vis de republica socială și egalitară".

Era îndeplătită acea caracterizare? Sub domnia lui Cuza, radicalii apar ca singurul partid politic organizat cu o structură ierarhică, cu ramificații în principalele orașe și târguri din Muntenia, cu un club central în București, la hotelul "Concordia" și, în fine, cu o intensă activitate publicistică desfășurată îndeosebi prin "Românul". Aderenții acestui partid, constituiți dintr-o "confrăție de tabaci, oameni din popor, revoluționari de meserie și de-a pururea turburatori ai liniștii publice" - cum îi caracteriza Dimitrie Bolintineanu - mai cuprindeau negustori, profesioniști liberali și oameni săraci din orașe și târguri, inclusiv de la sate (64). În toate aceste medii sociale, radicalii contribuiau la răspândirea ideilor politice moderne, inclusiv a democratismului, un aspect nou în societatea românească după Unire, ce părea încremenită în conservatorism sau chiar reacționarism.

Promovarea liberalilor la guvernare până la 24 ianuarie 1862 a fost sporadică și neconcludentă din cauza incapacității de a alcătui majorității datorită nu numai legii electorale restrictive și dezbaterilor dintre ei, ci și lui Cuza care concepea a conduce țara în afara partidelor politice. Și pentru a anihila sistemul parlamentar modern, chiar după dubla alegere de la 24 ianuarie 1859, spre a compromite extremele - roșii și albi - i-a pus să colaboreze într-o formație ministerială în care radicalii - Dumitru Brătianu și Nicolae Golescu - erau alături de ultraconservatorul Barbu Catargiu.

Până la 24 ianuarie 1862, într-un cadru de instabilitate guvernamentală, cu noua formație în Moldova și unsprezece în Muntenia, reprezentanții de seamă ai liberalismului au trecut pe lângă ei, fără a lăsa urme remarcabile. Sunt, astfel, de menționat: Vasile Alecsandri, Lascaș Rosetti, M.C. Epureanu, Dimitrie A. Sturdza, Eugen Alcaș, Constantin Hurmuzachi, Mihail Kogălniceanu, Dimitrie Cozadini, Anastase Panu, în Moldova; C.A. Cretulescu, Ion Ghica, A.G. Golescu, C.A. Rosetti, Ion C. Brătianu, Vasile Boerescu, Ștefan Golescu, în Muntenia etc.

Dintre toate formațiunile ministeriale liberale, cea care a arătat o mai puternică voință de a-și impune un program a fost condusă de N. Golescu în răstimpul 28 mai-13 iulie 1860. Având drept miniștri pe Dumitru Brătianu, la Interne, Ion C. Brătianu, la Finanțe și C.A. Rosetti, la Culte și Instrucțiune Publică, aceștia erau flancați de moderatii Vasile Boerescu, la Justiție și Ion I. Filipescu, la Externe. Din guvern, radicalii încearcă fără succes - venind în conflict cu colegii moderati și mai ales cu corpul legiuitor conservator - să impună o lege de organizare a garzilor naționale, văzute de adversarii lor politici drept un instrument de organizare a micii burghezii orășenești. Aceiași radicali, sub conducerea lui Ștefan Golescu, deveneau din nou miniștri în mai-iulie 1861, dar cu oameni mai puțin "colorați" ca Dimitrie Bolintineanu, Constantin Balcescu, Grigore Arghiropol și Vasile Malinescu. Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, rămași în afara guvernului, organizau o campanie populară în orașe și sate pentru extensiunea drepturilor electorale, în jurul așa-numitei petiții de la 11 iunie 1861 (65). Atmosfera politică încinsă de această acțiune politică în direcția modificării legii electorale determina pe Cuza să nu tolereze consolidarea niciuneia dintre extremele politice ce se înfruntau cu înversunare: radicalii și conservatorii.

În pragul unirii administrative, liberalii radicali încearcă să surmonteze adversitățile prin organizarea unui partid la scara ambelor principate, din perspectiva instituirii unor organisme statale unitare. Demersuri în acest sens fuseseră întreprinse și în Comisia Centrală de la Focșani, unde moldovenii și muntenii se gaseau într-o comuniune de idei. Arătau un astfel de interes Vasile Malinescu, M. Kogălniceanu, Manolache Costache Epureanu, Raducanu Rosetti, Ludovic Steege, Ștefan Golescu, Gr. Arghiropol, Christian Tell, Eugeniu Predescu (66) etc. În mai și iunie 1861, cele două guverne liberale de la București și Iași, Ștefan Golescu și Anastase Panu, se concertau în vederea combaterii conservatorismului și a tendinței de domnie personală a lui Cuza.

Radicalii munteni - în decembrie 1861, din inițiativa lui C.A. Rosetti - convocau la București o reuniune "a oamenilor de stânga" cu scopul de a face din aceștia o formație politică compactă. S-ar fi elaborat atunci un proiect de program al "partidului liberal" sau "partidului progresistilor". Moderatii Vasile Boerescu, Gh. Costa-Foru și Chr. Tell se asociaseră radicalilor, alcătuiind cu aceștia cu Comitet central compus, printre alții, din Constantin Bosianu, Iorgu Cretescu, Șt. Golescu, Dumitru Brătianu, Ioan (Iancu) Marghiloman, Gheorghe Vernescu, I.G. Valentineanu etc. C.A. Rosetti îl invitase și pe Kogălniceanu cu liberalii moldovenii, dar acesta îi respingea oferta tinându-se la distanță de radicali.

Unirea administrativă de la 24 ianuarie 1862 aducea la cârmă un guvern conservator condus de Barbu Catargiu, cel mai reprezentativ om politic al acestui curent. Răspunsul liberalilor în general, dar mai ales al radicalilor față de dominația politică a conservatorilor retrograzi era lupta parlamentară și în opinia publică pentru extensiunea legii electorale. Ion C. Brătianu, exponentul aceleiași acțiuni, își asocia pe Kogălniceanu, cei doi lideri respingând proiectele conservatoare de restrângere a libertății presei și a reuniunilor politice, menite a lovi cu precădere în radicali. Dar, mai presus de orice, în acele momente de constituire pentru prima dată a unui guvern al României unite, Ion C. Brătianu, Dumitru Brătianu, C.A. Rosetti, în presă, reuniuni publice și de la tribuna parlamentară reprobă hotărât proiectul de lege al lui Barbu Catargiu, prin care intenționa să spolieze pe țărani de loturile detinute în

folosinta. Lupta politica extrem de înversunata în corpul legiuitor, îi aducea sefului conservatorilor o mare adversitate în opinia publica, situatie în care, în iunie 1862, era asasinat în plina strada.

Dupa disparitia lui Barbu Catargiu, care însemna o lovitura grea data conservatorismului ca partid politic, Cuza folosea împrejurarea pentru a instala la putere - la 24 iunie 1862 - o formatiune de centru, cu N. Kretzulescu ca presedinte de Consiliu. Faptul acesta marca decisiv intentia domnitorului de instalare a unui regim politic personal. Într-o atare conjunctura, curentul liberal era slabit de reconvertirea unui grup de oameni politici de centru, inclusiv a lui M. Kogalniceanu, toti acestia considerând ca regimul parlamentar al Conventiei, din cauza extremelor politice ce se înfruntau ireconciliabil, nu permitea realizarea reformelor indispensabile.

Din cauza alunecarii dinspre guvernarea constitutională spre aceea personală, în viața politica românească a aparut un fenomen ciudat. În loc de a alcatui o alianță cu oamenii politici de aceeași culoare - de care fusesera izolați - radicalii lui Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, precum și moderatii lui Ion Ghica au pus mai presus de orice lupta pentru apararea regimului constitutional. Sub acest raport, ei și-au găsit aliați printre unii conservatori ca Dimitrie Ghica și Lascar Catargiu, preocupati deopotrivă de salvarea acelorasi institutii. Se puneau astfel bazele unei alianțe hibride numita în epoca "monstruoasa coalitie", scopul fiind împiedicarea instaurării unei domnii personale. Începuturile ei datează la 23 ianuarie 1863, când în Adunarea electiva, printr-un amendament către Cuza semnat de 31 liberali și conservatori, se cerea respectarea regimului constitutional. O asemenea alianță s-a întărit după 2 mai 1864, când seful guvernului, Kogalniceanu, printr-o lovitura de stat dizolva institutiile politice date de Conventie.

Institutiile domniei personale: Adunarea electiva aleasa, dar cu prerogativele anihilate, precum și Senatul numit de Cuza, faceau din acesta pivotul vietii politice. Obiectivele liberal-democratice le realiza cu masura domnitorul României. Reforma electorala, mai deschisa spre masele populare - cum cerusera liberalii - faceau însa trecerea de la dominatia oligarhiei spre democratia "cezarismului". Mai presus de aceasta era reforma agrara realizata cu acordul liberalilor "maisti", adica ai loviturii de stat din luna mai 1864. Acestia erau M. Kogalniceanu, Constantin Bosianu, Gh. Vernescu, Ioan Strat, Al. Papadopol-Calimachi, Dimitrie Cariagdi etc.

Liberalii opozitionisti, îndeosebi radicalii, scosi din viața politica și implicati alaturi de o parte a conservatorilor în rasturnarea lui Cuza și înlocuirea lui cu un principe strain - dorinta imperativa a Divanurilor ad-hoc - ajutasera și ei indirect la realizarea acelor reforme. Aveau meritul de a le fi formulat și sustinut în opinia publica timp de mai multi ani, încât realizate chiar de către o domnie personală, dadeau o puternică lovitură conservatorismului de tip Regulamentul organic, pe care radicalii îl combatuseră energic.

Începutul liberalismului Liberalii radicali

Apostol Stan

Dupa abdicarea silită a lui Cuza din 11 februarie 1866, radicalii lui Ion C. Brătianu și moderatii lui Ion Ghica, precum și o parte a conservatorilor se dedica unei febrile activități de faurire a unui regim politic monarhic-constitutional. Decizia forțelor liberal-conservatoare fusese una îndrăzneată dar și riscantă, căci intentia lor contrazicea interesele nu numai ale Portii, ci și ale celor mai multe Puteri Garante. Căci acestea nu consimțiseră unitatea statului decât în timpul domniei lui Cuza.

Conspiratorii din februarie 1866 fusesera constienti de un asemenea pericol, încât, spre a-l contracara, înca de la finele anului 1865 trimiseseră în Franța pe Ion C. Brătianu, însoțit de Eugeniu Carada. În ianuarie 1866, liderul radical stabilise deja relatii cu fosti amici din anii exilului, precum și cu publicisti filoromâni ca Paul Bataillard și Armand Lévy. De abia după rasturnarea lui Cuza actiunea lui Ion C. Brătianu, cu ajutorul lui Ion Balaceanu, agentul diplomatic al țării la Paris, se deschidea spre autoritatile imperiale, interferându-se, apoi, cu aceea a delegatilor oficiali ai Bucureștilor: Gh. Costa-Foru, L. Steege, Vasile Boerescu și M.C. Epureanu. Cert este că, în ultima instanță, problema cea mai dificilă s-a dovedit a fi găsirea unui pretendent la tronul României agreat de Napoleon III. Prin diversele lui legături personale și oficiale, Ion C. Brătianu îl afla în persoana tânărului locotenent din armata prusiană, Carol de Hohenzollern. Convingându-l pe acesta să accepte tronul unui stat tânăr cu suveranitatea înca nedesăvârșită, seful partidului liberal radical îl aducea deghizat - de teama Austriei - cu vaporul până la Bazias, de unde apoi veneau împreună până la Turnu-Severin.

Între timp, începând cu 11 februarie 1866, la București, guvernul condus de liberalul moderat Ion Ghica, cu conservatorul moderat Dimitrie Ghica la Interne, desfășura o febrilă activitate de organizare a noului regim politic. În primele zile ale lui aprilie survenea plebiscitul prin care printul Carol de Hohenzollern - nesosit înca în țară - era proclamat domn al României. S-au desfășurat, apoi, alegeri pentru Adunarea Deputatilor, devenita ulterior Constituanta. Liberalii dispun de un număr relativ mare de deputati, dar majoritatea o detineau conservatorii, întrucât atât în campania electorala, cât și în corpul legiuitor ei continua a fi divinizați.

Liberalii și conservatorii din Constituanta, în afara de consensul asupra unor principii clasice ale unei guvernări bazată pe separarea puterilor statului, garantarea proprietății și a unui sir de libertăți individuale sau de grup, precum și a pluralismului politic, se confruntau puternic asupra modului de compunere a puterii legiuitoare. Dacă cei mai multi liberali optau pentru un sistem unicameral, conservatorii și moderatii, dimpotrivă, voiau un parlament bicameral. Disputa aceasta era transată de domnitor în favoarea conservatorilor. Tot acest curent politic avea câștig de cauză și în privința unei legi electorale restrictive. Ca atare, Camera și Senatul, prin colegiile electorale censitare: patru și respectiv doua erau transformate într-un apanaj al unei minorități relativ culte și

avute. Totusi, prin ansamblul prevederilor ei liberal-democratice, Constitutia României din 1866 era apreciata chiar de straini a fi una dintre cele mai avansate.

Libertatile politice erau însa îngradite nu numai pentru marea majoritate a taranilor care posedau doar o insignifianta posibilitate de reprezentare, ci si pentru evrei care, prin art. 7, refuzându-li-se împamântenirea pe motive religioase, erau privati de cetatenie si implicit de drepturi politice. Decizia privitoare la evrei fusese impusa de puternice presiuni exercitate în Moldova în numele burgheziei nationale de catre "fractionistul" Nicolae Ionescu, Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti - cei care la 1848 proclamasera împamântenirea "israelitilor" - fiind constrânsi sa sustina tendinta mentionata.

Constituit printr-un compromis între diferite tendinte politice, mai cu seama dintre liberalii radicali si conservatori, sistemul politic era chemat sa-si dovedeasca viabilitatea într-o societate româneasca aflata nu numai la raspântie politica, ci si economica. Sub Cuza Voda fusesera puse bazele reformatoare în diferite directii, dar cu precadere se realizase transformarea caracterului relatiilor agrare si al sistemului proprietatii funciare. Se desavârsise formarea unei clase taranesti de mici proprietari, dar pentru a fi pus în valoare întregul potential agrar - sursa de capetenie a avutiei nationale - era necesara o întreaga legislatie menita a reglementa, în noile conditii, raporturile dintre mica si marea gospodarie. Trebuia, de asemenea, realizat un întreg sistem economic si financiar care sa adune capitalurile interne si sa organizeze creditul, sa se instaleze o retea de mijloace de comunicatie, cu deosebire cai ferate, prin care centrele productive interne si externe sa fie conectate. Erau obiective esentiale si grandioase pentru o natiune mica, chemata sa se modernizeze exclusiv prin mijloace proprii.

Statul român modern era înca nedesavârsit. Sub raport institutional erau necesare masuri de armonizare a unei guvernari centralizate cu cerintele unor autonomii locale. El se impunea, de asemenea, a fi consolidat prin asigurarea neîngradita a libertatilor publice, în ordine si stabilitate. Acelasi stat cerea imperios a fi întregit în atributele depline de suveranitate prin degajarea de suzeranitatea otomana, dar si a-si extinde influenta în provinciile din afara locuite de români.

Sub raport social-economic tara era polarizata. Clasa de mijloc era un strat subtire alcatuit îndeosebi din profesii liberale si functionarime. Exista, în schimb, o imensa majoritate alcatuita din taranimea recent emancipata, stapâna pe un lot restrâns de pamânt si în buna masura analfabeta, precum si câteva mii de mari proprietari sau mosieri, o parte din ei cu educatie aleasa în scolile Occidentului, implicati în prea mica masura în economie. Prima categorie, prin sistemul electoral censitar, nu participa la viata politica decât în slaba masura si indirect. Populatia oraselor, cu exceptia strainilor neîmpamânteniti, a evreilor îndeosebi, desi cu drept de reprezentare, nici ea nu putea juca un rol important. Aproape singura categorie sociala care se constituie într-o autentica clasa politica erau marii proprietari.

Aplicarea institutiilor politice ale Constitutiei din 1866 gasea pe liberalii radicali condusi de Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti în plina ascensiune organizatorica, fiind, în fapt, un veritabil partid politic modern, care dispunea de o presa incisiva - "Românul" - si filiale locale, îndeosebi în Muntenia. Radicalii se bazau pe contingentele relativ numeroase din timpul revolutiei de la 1848, oameni înflacarati înca de acele idealuri, care nazuiau sa realizeze o ruptura totala de trecut, unii cu conceptii republicane dar convertiti recent la monarhia constitutională. Crezând ca într-o religie în principiul suveranitatii poporului, aspirau spre deschiderea politica pâna în pragul de jos al societatii. Aceeasi radicali vedeau o graba nedisimulata în "arderea" etapelor de dezvoltare economico-sociale, prin organizarea statului din perspectiva independentei si desavârsirii unitatii nationale.

În stânga spectrului politic se afla Fractiunea libera si independenta de la Iasi, sub conducerea lui Nicolae Ionescu si Al. Gheorghiu. Era un curent politic cu radacini intelectuale în conceptia nationala a lui Simion Barnutiu, la scoala caruia, la Iasi, exponentii acestora se formasera. De aici conceptiile lor republicane, autonomismul local, taranismul si intoleranta fata de evrei, pentru ca ocupau în economie locul burgheziei nationale.

Tot liberalilor apartineau Mihail Kogalniceanu si Ion Ghica. Sunt adepti convinsi ai sistemului politic constituit, bazat pe legea electorala censitara, prin care sa se asigure politica averii si capacitatii, spre a se evita "tirania" numarului. Sunt, de asemenea, interesati în dezvoltarea institutiilor de credit si financiare, precum si a unei infrastructuri moderne. Evreii nu trebuiau marginalizati, ci integrati treptat în societate, datorita rolului lor comercial si financiar. Sub acest raport, liberalismul moderat avea unele afinitati cu conservatorismul si mai ales junimismul.

Datorita întârzierii dezvoltarii capitalismului în economie si a persistentei privilegiului social-politic, conservatorismul se identifica în mare masura cu boierimea.

Învinsi pe plan politic, în 1866, într-o anumita masura chiar cu concursul unora dintre membrii lor constienti de necesitatea unei infuzii de liberalism în doze mici, marii proprietari sau mosierii se exprima printr-o doctrina cu accent excesiv asupra unor interese de clasa. Constitutia din 1866, cu un Senat cu o baza sociala restrânsa si o lege electorala censitara, era pentru conservatori garantia ca societatea se va dezvolta cu pasi marunti, fara a afecta starile materiale constituite prin privilegiu. În aceasta lumina, conservatorismul momentului 1866 se identifica cu apararea prioritara a marii proprietati, cum ramasese ea în 1864, dupa emanciparea clacasilor. Din aceasta, stapânii ei fac o sursa de renta funciara si de obtinere de la tarani a muncii sau a unor dijme, pe baza legii tocmelilor agricole adoptata în 1866, duupa rasturnarea lui Cuza, prin punerea administratiei publice în slujba marii proprietati.

Pe plan conceptual, conservatorismul se reanima începând cu 1866 prin intrarea în viata politica a intelectualilor grupati în "Junimea" de la Iasi, având drept mentori pe Petre P. Carp si Titu Maiorescu. Acestia privesc obiectivele societatii românesti din nevoia unei dezvoltari organice, a unei concordante dintre formele politice constitutionale extrem de avansate si fondul social-economic înapoiat. Din acest mediu politic vin formularile teoretice ale unui conservatorism cu schimbari graduale.

Instalarea lui Carol I pe tronul României și adoptarea Constituției deschideau liberalilor auspicii favorabile de guvernare. După o scurtă funcționare a unei formațiuni de uniune națională în frunte cu conservatorul Lascaș Catargiu, în care se aflau deopotrivă Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, la 15 iulie, la cârma era chemat din nou Ion Ghica, cu misiunea de a consacra extern noul regim politic în frunte cu principele străin. Situația era critică, întrucât Poarta cerea, în schimb, recunoașterea că România era o parte integrantă a imperiului ei. Pus la o grea încercare, Carol I cerea părerea și a liderilor politici Dimitrie Ghica și Constantin Brăiloiu pentru conservatori, Gh. Costa-Foru și V. Boerescu pentru centrști, iar pentru radicali lui Ion C. Brătianu. Și pentru că domnitorul parea relativ descumpanit, Ion C. Brătianu - la 3 septembrie - îl avertiza că "nici să nu se între în negocieri pe baza propunerilor turcești", întrucât cadrul raporturilor cu puterea suzerană trebuia să rămână capitulațiile, consacrate de Puterile Garante.

Odată învins acel obstacol extern, viața politică internă intra pe făgașul regulilor constituționale. Ion Ghica organiza alegeri pentru corpurile legiuitoare, asigurându-le libertatea deplină. În noiembrie 1866, Camera era compusă din 40 deputați radicali raliati în jurul lui Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, dar și fractionistul moldovean N. Ionescu. Dacă M. Kogălniceanu grupa în juru-i 25 deputați liberali moderati, legați între ei și prin susținerea domniei personale a lui Cuza, Ion Ghica, șeful guvernului avea numai 20 asociați. În Camera se aflau 60 conservatori divizați între patru lideri: muntenii D. Ghica și Gh. Stirbei, moldovenii Lascaș Catargiu și Grigore Sturdza. Alți 6 deputați constituiau un grup independent.

Parlamentul, în Camera, era dominat de liberali, dar cu o puternică tendință radicală. Șeful guvernului, Ion Ghica, cu o bază politică mai mică, nu putea forma în juru-i o majoritate, căci confruntat cu o criză financiară provocată de împrumutul Oppenheim, era criticat aspru de Ion C. Brătianu pentru lipsa de energie și soluții inadecvate. Asemenea tensiuni determinau demisia lui Ion Ghica, la 1 martie 1867, și promovarea la putere a unei formule de guvernare dominate de elemente participante la Revoluția de la 1848. Din acel moment până în noiembrie 1868, cei mai radicali oameni din viața politică românească preiau pentru prima dată conducerea țării, având în frunte trei foști președinți de Consiliu de miniștri: C.A. Cretulescu, Ștefan Golescu și Nicolae Golescu, dar conduși, în fapt, de Ion C. Brătianu.

Guvernul senatorului C.A. Cretulescu, chiar de la instalare, poartă pecetea lui Ion C. Brătianu care își asumase importanta funcție de ministru de Interne. Datorită trecutului lui revoluționar, dacă în țară chiar moderati din juru-i nu-l credeau capabil de creație politică "linistită, rodnică", în exterior era atacat aspru de presa franceză conservatoare pentru legăturile lui din trecut cu cercurile conspirative europene. Pentru guvernul francez, inclusiv pentru împăratul Napoleon III, Ion C. Brătianu trebuia proscris. Căci - potrivit ministrului francez al Instrucțiunii aflat la București, la 10 iulie, cerându-i lui Carol I îndepartarea - "Oamenii care sunt buni pentru a face revoluții și pentru a răsturna guverne, nu sunt niciodată buni pentru a guverna". Ca atare, adversitatea Parisului față de el, îl constrângea pe Ion C. Brătianu - la 28 iulie 1867 - să-și abandoneze postul cu regretul lui Carol I care aprecia că el imprimase administrației "viața și vioiciune".

Demisia lui Ion C. Brătianu aducea treptat erodarea și, apoi, caderea guvernului C.A. Cretulescu, datorită faptului că miniștrii radicali puseseră un program de înarmare generală a țării, de dezvoltare a forțelor militare și de modernizare a armamentului. Tocmai la 17 august 1867 se forma guvernul Ștefan Golescu, cu o aderență a liberalilor moldoveni, slab însă din cauza existenței în sânul lui a două tendințe, pe care președintele de Consiliu încerca să le armonizeze. În acest sens, Ștefan Golescu purtase negocieri cu M. Kogălniceanu, C. Negri, D.A. Sturdza, Gh. Vernescu și C. Bosianu, esuate însă pentru că aproape toți puneau condiția excluderii celor doi lideri Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti. La 28 octombrie 1867, întors din străinătate unde încercase să risipească temerile că ar fi revoluționar, Ion C. Brătianu era numit ministru de Finanțe. Dovedind curaj, Carol I, după ce dăduse lui Napoleon III o satisfacție formală, "a ridicat iar pe energicul Brătianu la o situație conducătoare, după cum pretindea necesitățile interioare"⁸²). Consulul francez, nemulțumit de revigorarea radicalismului în guvernul României, se lansa în critici aspre împotriva unor asemenea oameni politici, pe care le expedia confidential Parisului.

Dar, după o scurtă perioadă de acalmie, la 26 aprilie 1868, Ștefan Golescu, care detinuse și funcția de ministru de Externe, demisiona ca urmare a unui incident diplomatic creat în raporturile cu Poarta și Puterile Garante. La îndemnul lui Ion C. Brătianu, șeful guvernului, printr-o circulară, respinsese exagerările consulilor în privința atitudinii față de un nou val de imigranți evrei. Din Viena, Paris și Londra s-au cerut domnitorului măsuri adecvate, ceea ce a dictat substituția lui Ștefan Golescu cu Nicolae Golescu, la 30 aprilie 1868, nesatisfacătoare însă pentru cele trei puteri garante, întrucât Ion C. Brătianu cu politica lui radicală rămânea neclintit. În pofida acelor incriminări și ingerințe, la 11 august 1868, Carol I, nemulțumit de încetineala generalului Adrian cu care pregătea înarmarea țării, întărea și mai mult radicalismul guvernului. Plasa, astfel, pe Ion C. Brătianu în funcția de ministru de Război, cu speranța că acesta să dobândească "un câmp de acțiune care-i va ocupa toată energia și marele sau talent de organizare". După ce renunța la conducerea Ministerului de Interne, dându-i sub direcție deopotrivă departamentele Finanțelor și Războiului - pentru prima dată un civil la cârma acestuia - liderului radical i se crease o poziție copleșitoare într-un moment când însuși domnitorul dorea aplicarea legii de organizare militară și înarmare.

Ascendentul lui Ion C. Brătianu asupra guvernului, stimulat neîndoiește de Carol I datorită calităților lui excepționale, era în ultima instanță sinonimă cu sfidarea lui Napoleon III. De aici, la 9 mai 1868, avertismentul lui Carol-Anton - tatal domnitorului - care-l sfătuia pe acesta să nu-l provoace pe împăratul francez. "Fără sprijin în măsura convenită din partea franceză existența României e neconținut amenințată, pentru că România, în orice alianță franco-austriacă, formează un obiect de compensație în privința teritorială și publică". Nemulțumit de politica Bucureștiului, Napoleon III atrăgea de parte-i Austro-Ungaria și Prusia, făcând lui Carol I "imputările cele mai amare" datorită lui Ion C. Brătianu, considerat "un ghimpe în ochii aproape tuturor guvernelor". Acele demersuri imperioase aduceau demisia, la 11 noiembrie 1868, a celui mai eficient și capabil ministru al României.

Contestat în exterior în acea fază de ascensiune guvernamentală, care au fost elementele interne de transformare a liberalismului în principala forță politică a țării? Instalarea unui guvern cu preponderență radicală fusese urmarea unei înțelegeri între "rosii" și "cuziști", realizată în primele zile ale anului 1867 la cunoscutul hotel bucureștean "Concordia", unde se afla clubul radical. M. Kogălniceanu detinea în Camera o poziție de centru, dar considerându-se un element al "partidului democratice și liberale", realiza o alianță parlamentară cu radicalii, cu intenția de a ajunge chiar la o fuziune cu acestia și la ocuparea de poziții ministeriale. Ion C.

Bratianu continua sa-l banuie de "despotism" - pentru modul cum de dragul puterii daduse lovitura de stat, în 1864 - încât alianta cu Kogalniceanu o privea conjunctural. Caci - potrivit lui Carol I - având o mare influenta în Moldova, seful liberalilor din aceasta provincie ar fi fost "un adversar primejdios, daca nu-l poti câstiga".

Neputând înfaptui o sudura a atâtor elemente liberale disparate, dar mai ales din dorinta de a se elibera de sub tutela lui Kogalniceanu, imprimând reformelor o cadenta mai accelerata si o pecete proprie, Ion C. Bratianu obtinea de la Carol I dizolvarea corpurilor legiuitoare si organizarea de alegeri în decembrie 1867. Ca ministru de Interne, el trimitea prefectilor si primarilor o serie de instructiuni prin care le cerea respectarea legilor, dar si implicarea în campania electorala prin exercitarea unei "influenta morale", termen sinonim dupa opozitie cu ingerinta indirecta. Într-un atare context, ministrul radical își axa campania pe respectarea deplina a legii în functionarea administratiei, justitiei si executarea tocmelelor agricole; dezvoltarea agriculturii, comerțului si industriei nationale; ameliorarea instructiei publice; extinderea rețelei de cai ferate si sosele; înfiintarea de institutii nationale de credit si asigurare; organizarea fortelor militare etc. Având alaturi prefectii si primarii, Ion C. Bratianu însusi se implica în campania electorala printr-un turneu în Moldova, unde baza lui electorala era mai restrânsa. El ataca vehement opozitia conservatoare, amenintând chiar cu desfiintarea Senatului, daca acesta nu va abandona obstructionarea programului radical de reforme.

Alegerile din decembrie 1867 dadeau o Camera cu o imensa majoritate liberal-radicala, cu numai 34 conservatori sau "oameni de ordine", cum se numeau ei însisi. Senatul, în schimb, era dominat de conservatori si liberali moderati, plasat pe o directie antagonica fata de tendintele radicale. Conflictul dintre cei doi factori politici, surd la început, devenea public în iunie 1868, când Senatul dadea guvernului un vot de blam. Si pentru ca la 14 iunie Camera îl sustinea, guvernul decidea dizolvarea corpului ponderator si noi alegeri pentru acesta.

Franta, puterea garanta care combatuse energic guvernarea radicala, se simtea frustrata si nemultumita. Spre a-i linisti aprehensiunile, la 14 iunie 1868, N. Golescu, presedintele de Consiliu si ministru de Externe, explica printr-o circulara conflictul dintre cei doi factori constitutionali. Arata, astfel, ca fara traditie în tara, Senatul fusese introdus în 1866 datorita insistențelor conservatoare, dar, intrat în functiune, el devenise o citadela reactionara. Si pentru ca în acel moment nu putea fi eliminat din mecanismul constitutional, se decisese dizolvarea lui si organizarea de alegeri în vederea reconstituirii.

În acel context politic, în iunie 1868 Ion C. Bratianu organiza alegeri pentru Senat, pe care le câstiga cu sprijinul prefectilor si al însusi partidului liberal-radical. Guvernul reusea, astfel, sa-si asigure un corp ponderator mai apropiat de vederile lui, dar cu pretul antagonizarii între timp a Fractiunii libere si independente din Moldova. Acesti liberali ultranationalisti, încercând sa impuna o lege menita a împiedica pe evrei sa desfasoare activitati economice pornind de la comuna pâna la oras, cu exceptia situatiilor stabilite de consiliile comunale, sfârșeau prin a ajunge în conflict cu Ion C. Bratianu.

Dar autentica forta de guvernare a radicalilor a constat în taria organizarii lor ca partid politic. Liderii lui, propunându-si sa-l extinda si în Moldova, unde erau "prea putini rosii", si-au cautat aliati pe care la început i-au gasit în Fractiunea libera si independenta condusa de Nicola Ionescu. Ion C. Bratianu, ca ministru "principal" în cele trei guverne liberale, si-a organizat partidul ca un organism "popular", cu radacini în straturile de mijloc ale populatiei. Totodata, în Moldova, Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti întreprind o actiune sistematica de dizolvare a unor loji masonice de tendinta conservatoare înfiintând o serie de comitete secrete care aveau ca sarcina recrutarea de aderenti si crearea de structuri liberal-radicale. "Societatea amicilor constitutiunii" din Bucuresti, creata în septembrie 1866, devenea treptat centrul politic care diriguia activitatea nu numai a unor filiale întinse în diverse localitati, ci si a guvernului însusi. Se poate spune - cum s-a observat înca în epoca - ca radicalii nu renuntasera deplin la deprinderile lor revolutionare atât prin "exclusivismul" manifestat deseori în viata politica, cât si, mai ales, printr-o solidaritate nedezmintita, fapt ce le perpetua porecla data de adversarii de "secta rosilor".

Desi framântata, guvernarea liberal-radicala s-a impus printr-o serie de realizari remarcabile. La 27 martie 1867, Camera adopta legea pentru înfiintarea unui nou sistem monetar si pentru folosirea monedelor nationale, obiectiv crucial al statului român modern înca de la fondarea lui, când Cuza Voda însusi își propusese, fara sa izbutasca, introducerea unei monede nationale sub numele de romanat. În noile conditii, liberalii-radicali creau cadrul legal al reglementarii circulatiei fiduciare pe piata interna, lichidându-se haosul monetar si întregindu-se tara în atributele ei de suveranitate prin deschiderea procesului de transformare a leului cu valoare nominala de clacul într-o moneda reala. Se adopta sistemul monetar bimetalist aur si argint al Uniunii latine (Franta, Italia, Belgia si Elvetia), realizându-se o corelare a României cu tarile mentionate. Concomitent se adopta legea armelor României, prin care se definea stema tarii ce trebuia gravata pe moneda nationala. Sub acest raport se învingeau dificultati externe provocate atât de Poarta - care ar fi dorit ca pe moneda româneasca sa figureze si semiluna, semn al pretinsei apartenente la imperiul ei - cât si de Austria, care nu admisesese ca sub chipul lui Carol I sa figureze cuvintele "domn al românilor". La 19 februarie 1868, ministrul Finantelor, Ion C. Bratianu, anunta prefectii ca primul transport de moneda de arama fusese trimis casierilor generali, care o introduceau în circulatie.

Aceiasi guvernare se evidentiaza printr-o politica de echilibrare a bugetului pe calea introducerii unor impozite asupra bauturilor spirtoase, perceperea unor taxe de la cultivatorii de tutun si, mai ales, stabilirea de reguli pentru strângerea la timp a impozitelor. În acest sens, printr-o lege din mai 1868, guvernul restructura întregul aparat fiscal.

Propunându-si modernizarea tarii, radicalii adopta masuri legislative pentru construirea si extinderea mijloacelor de comunicatie: drumuri publice si cai ferate. Se legifera obligatia locuitorilor capi de familie din comunele rurale de a efectua trei zile de lucru anual pentru drumurile vicinale sau comunale, prestatie îndeplinita de oraseni în bani. Aceeasi locuitori ai satelor mai erau îndatorati la alte trei zile de munca pentru drumurile judetene, în cazul în care valoarea acestora nu o puteau plati în bani, cum faceau orasenii.

Radicalii elaboreaza o legislatie adecvata privind construirea de cai ferate, atât de necesare pentru România. Dupa ce Camera vota legea relativa la concesiunea engleza a liniei Giurgiu-Bucuresti, guvernul C.A. Cretulescu dispune masuri speciale de construire a unei întregi rețele de cale ferata. În acest sens, dupa vii dispute parlamentare, în 1868, se decidea concesionarea liniei Itcani-

Vârciorova. Dornici sa lege mai complex tara de lumea exterioara, radicalii concep chiar proiecte pentru deschiderea unui port la Marea Neagra, în comunicare cu Dunarea printr-un canal navigabil pâna la bratul Chilia.

Pe plan militar, guvernul dar si Carol I își propuneau o schimbare a sistemului de recrutare. În martie 1868, colonel Adrian, ministru de Razboi, facea ca parlamentul sa voteze o lege prin care sistemul de recrutare prin tragere la sorti era înlocuit cu un altul bazat pe obligativitatea serviciului militar. Se urmarea, astfel, mobilizarea întregului potential uman disponibil al tarii, în caz de nevoie, concomitent cu instruirea periodica a unor efective mai numeroase cu cheltuieli mai mici. Complementul acelei legi era decizia de înzestrare a armatei cu mijloace de lupta adecvate. În aceasta privinta se facusera comenzi de pusti Peabody din SUA, dar si din Prusia, precum si praf de pusca din Belgia. Efortul de înarmare - care nelinistea Poarta si o parte din Puterile Garante - depasea capacitatile financiare ale tarii, încât radicalii prin ministrul de Razboi, Ion C. Bratianu, deschideau subscriptii publice pentru strângerea de bani, înfruntându-se cu Senatul care blama acea politica. Radicalii mergeau cu înarmarea pâna la nivelul garzilor nationale, înfiintate tot de ei.

Preocupat de dezvoltarea agriculturii, guvernul, prin A. Vasescu, își propune la 21 iulie 1867 sa stimuleze cultura intensiva pe marile proprietati ale statului prin prelungirea termenului de arendare de la cinci la zece ani, proiect respins însa de conservatori când au preluat puterea. Dumitru Bratianu, la rândul-i, preconiza masuri pentru încurajarea producatorilor agricoli mici si mijlocii, prin recompense materiale si morale pentru cele mai bune rezultate.

Guvernul radical inaugureaza si o politica de protectie a micii proprietati constituita în 1864. Ion C. Bratianu, prin dispozitii trimise prefectilor, cerea acestora sa-i îndemne pe sateni sa-si plateasca la timp datoriile în contul rascumpararii lotului de pamânt, spre a nu li se confisca. În plus, printr-o lege speciala de vânzare a bunurilor statului, la 16 mai 1868, Ion C. Bratianu - ca ministru Finantelor - scotea în vânzare loturi de 6, 8, 12 si 50 pogoane, cu intentia de a constitui o proprietate mijlocie.

În folosul micilor proprietari se dispune o politica de protejare a raporturilor cu mosierii si arendasii, rezultate din tocmelele agricole. O lege speciala în aceasta privinta fusese votata la 18/30 martie 1866, dupa abdicarea lui Cuza, ca un instrument de cultivare a mosiilor de catre taranii recent împroprietariti pe fostele loturi clacasessti, prin intermediul unor învoieli a caror executare era garantata de însesi administratiile locale. Printr-o lege din martie 1867, dar si prin hotarâri ulterioare adoptate de Ion C. Bratianu si Stefan Golescu se urmarea apararea satenilor de abuzuri prin respectarea cu strictete a învoielilor agricole.

Administratiile comunale, cu o activitate atât de incoerenta si abuziva, îl determina pe Ion C. Bratianu sa intervina insistent si repetat pentru organizarea lor institutionala. Primarii - considerati delegati ai administratiei centrale si reprezentanti ai tuturor intereselor de sub jurisdicia lor - erau chemati sa mentina ordinea publica locala, dar si sa asigure asimilarea de catre locuitori a regulamentelor si legislatiei generale. Pentru primari, tot Ion C. Bratianu fixa obligatii privind lichidarea pradaciunilor, incendiilor - unele ca forma de razbunare - apararea avutului locuitorilor etc. Proprietatea sa fie protejata de lege fara discriminare, atât cea mare, cât si cea mica. Printr-o circulara din 22 aprilie 1867, Ion C. Bratianu pretindea prefectilor "a desmetici si a asigura, caci într-o societate care fiind ramasa înapoi, a fost nevoita a face pasi uriasi ca sa-si poata lua locul alaturi de celelalte natii, este lucru firesc ca, astazi, dupa atâtea reforme savârsite în asa scurt timp, sa se afle multi oameni uimiti si altii îngrijati; unii nedomiriti asupra drepturilor si datoriilor ce decurg pentru dânsii din noile institutii, caci necunoscând efectele acestor institutii pot sa le creaza mai putin asiguratoare decât cele vechi". La 14 iunie 1867, Ion C. Bratianu apela din nou la prefecti, cerându-le masuri speciale pentru a lichida acea "mare destrabalarie" pe care o remarcase "în toate ramurile administratiunii", întrucât noile legi fusesera "foarte slab aplicate". Cu meticulozitatea unui om care voia nu numai sa moralizeze administratia publica, ci si sa-i puna mai sistematic în miscare mecanismele intrinseci, Ion C. Bratianu facea sondaje spre a constata masura în care initiativele lui în acea directie dadeau roade.

Comuna reprezenta pentru aceeasi guvernare terenul pe care trebuia stimulata activitatea comerciala. "Astazi - spunea el, în iunie 1867 - când edificiul social este sfârsit si putem privi cu încredere, una din cele dintâi datorii ale puterii statului este sa creeze conditiunile pentru înflorirea comerçului". Pentru a lichida numeroasele posibilitati de fraudă, agentii puterii executive sa supravegheze calitatea obiectelor de consum, spre a se elimina marfuri contrafacute, îndeosebi alcoolul, vatamator pentru sanatatea locuitorilor. Sa se controleze, de asemenea, unitatile de masuri si greutati potrivit dispozitiilor legale. Cârçiumile comunale devenite "enorme" aduceau satenilor putine foloase, un asemenea comert - daca nu era stavilit - având consecinte negative asupra "sanatatii poporului". Sa se elimine din rețeaua comerciala persoanele care nu prezentau garantii de moralitate.

Dumitru Bratianu, ministru Cultelor si Instructiunii Publice, la 11 mai 1867 își propunea masuri de dezvoltare a învățământului public îndeosebi la sate, pe temeiul legii favorabile a gratuitatii si obligativitatii lui, dar nesustinut suficient de autoritatile locale. Primarilor le incumba obligatia de a-i asigura conditiile materiale de desfasurare a învățământului la nivel comunal. Tot astfel, ministru Justitiei, Anton I. Arion, prin schimbări la nivelul tribunalelor judetene si prin înfiintarea curtilor cu jurati în orasele resedinta de judet, urmarea "garantarea unei bune administratiuni a justitiei". Transferarea Curtii de Casatie la Iasi - cum solicitasera unii moderati - nu se realiza, întrucât Senatul respingea acea initiativa.

Un obiectiv important al guvernului liberal l-a constituit apararea economiei nationale. Aflata sub suzeranitatea otomana si garantie europeana, cu o independenta politica nedesavârsita, România era expusa la un sir de interferente economice care scapau de sub propria-i vointa. Multi negustori si întreprinzatori straini, supusi ai Curtilor europene, sub un asemenea pretext, în activitatile desfasurate aici, se sustrageau jurisdicției autoritatilor nationale, precum si legislatiei specifice aferente.

Instalati la putere, liberalii își propuneau promovarea unei politici de detasare de spatiul otoman, cu intentia de a restaura suveranitatea asupra economiei nationale, într-un moment în care tara, considerata de straini un fel de El Dorado, era confruntata cu un val imigrationalist de evrei respinsi din Rusia si Austria îndeosebi. La 21 martie 1867, Ion C. Bratianu - ca ministru de Interne - lua masuri de a împiedica stabilirea unor "vagabonzi" evrei, de a se aseza în Moldova, copleșita deja în orasele si târgurile ei de asemenea straini. Interventia guvernului radical în aceasta directie, impulsionata de fractionistii lui Nicolae Ionescu, nu era artificiala si nici diversionista, caci în Moldova, datorita unor precedente imigrari masive, se adunase o populatie - cum mentioneaza unele

surse - de pâna la 300.000 evrei. La Iasi, din totalul de 50.000 locuitori, 30.000 erau evrei. Daca o parte dintre acestia dispuneau de mijloace adecvate de trai, cei mai multi erau saraci, complicând situatia sociala precara a tarii.

Presat de fractionisti care sprijineau guvernul, dar si de burghezia autohtona în formare - concurata de competitori mai puternici si mai experimentati, dar si protejati de Puterile Garante - Ion C. Bratianu decidea masuri de a împiedica pe evrei de a arenda mosii si cârciumi, precum si - pentru cei fara ocupatii - de a aglomera diverse localitati. Dar, dovedind totusi circumspectie, ministru de Interne își atragea contestatii si nemulțumiri. Burghezia din Moldova îndeosebi îl blama, socotindu-l prea prudent în masurile întreprinse. Conservatorii, la rândul-le, îl învinuiau ca ar fi creat chipurile o încordare sociala artificiala.

Puterile Garante: Franta, Austro-Ungaria si Marea Britanie se interfereaza si ele în blamarea acelei politici radicale, dezavuând-o pentru ca ar fi fost cauzata de un pretins "fanatism religios". În fapt însa, acele Puteri Garante erau lezate de obiectivul liberal de stopare a "colonizarii comerciale israelite", survenita într-o tara care - potrivit capitulatiilor acordate de Constantinopol altor state - constituia o parte componenta a spatiului economic otoman. Dintr-o atare perspectiva, guvernul liberal-radical era expus la puternice presiuni de catre Paris, Viena si Londra atât prin notificari directe, dar îndeosebi prin consulii de la Bucuresti. Acestia îl întâlneau pe Ion C. Bratianu pentru explicatii, la 10 iunie 1868, iar dupa discutii extrem de tensionate, ministrul român semna - în ziua urmatoare - un protocol prin care se angaja sa permita atât revenirea în tara, cât si despăgubirea evreilor expulzati. Era, în ultima instanta, o înfrângere si a unei politici de stopare a Austro-Ungariei de a-si revarsa în România preaplinul ei de evrei din Galitia.

Fara a se lasa descurajat de presiunile mentionate, guvernul liberal-radical insista în directia scoaterii supusilor straini implicati în activitati economice în România de sub jurisdicia diferitelor Curti europene. La 28 iunie 1867 - cum consemna un raport consular francez - la Bucuresti se decisese ca negustorii suditi sa fie asimilati sub raportul taxelor cu autohtonii.

Lichidarea capitulatiilor - tratatele Marilor Puteri cu Poarta valabile si în România - devine un obiectiv oficial al politicii externe. La 29 februarie 1868, printr-o circulara catre reprezentantii Puterilor Garante se deschidea un demers în acest sens. Sub protectia straina, în calitate de suditi si dedicati diverselor activitati economice, se aflau numerosi straini. Numai Austro-Ungaria avea în România circa 60.000 de supusi, dar în pondere mai mica, asemenea interese posedau si Franta, Anglia, Italia, Rusia etc. Toti acesti straini, în raport cu autoritatile române, se comportau ca un stat în stat. De aici necesitatea de a se lichida regimul capitulard prin acorduri directe cu Marile Puteri Garante. În acest sens, guvernul alcatuia doua delegatii conduse de Dumitru Bratianu si Ioan Cantacuzino. Daca acesta din urma avea misiunea de a contacta Petersburgul, Dumitru Bratianu ajunsese la Viena, Florenta si Paris. Dar numai Rusia, cu interese economice mai mici, raspundea pozitiv acelor initiative guvernamentale.

Înca de la instalarea lor la cârma, liberalii radicali se angajeaza în mod curajos pe calea detasarii de suzeranitatea otomana, încât dupa obtinerea recunoasterii lui Carol I de Poarta, ei persevereaza în directia înfiintarii de agentii diplomatice pe lângă Puterile Garante si chiar pentru proclamarea independentei României. Ei sunt încurajati de faptul ca instalarea lor la putere coincidea cu reorganizarea Europei centrale, cu precadere a Monarhiei Habsburgice, prin constituirea ei într-un stat dualist, în care germanii si maghiarii își împartisera imperiul în doua blocuri de dominatie politica si nationala, în detrimentul si nemulțumirea atâtor comunitati etnice, inclusiv al românilor.

Într-un asemenea context politic extern, liberalii-radicali apreciau ca puteau forta Poarta sa renunte la suzeranitate, devenita mai utila în acele momente Puterilor Garante occidentale pentru expansiunea lor economica în România, ratasata pietei otomane prin capitulatiile lor cu Constantinopolul. Guvernul voise, mai întâi, sa obtina concursul Frantei, dar puterile care aratau atunci intentii de schimbare a hartii politice din centrul si sud-estul Europei erau Prusia si Rusia. Prima urmarea unificarea Germaniei, iar cea de-a doua o revansa împotriva Portii. Din aceste desfasurari externe, Ion C. Bratianu aflase - din sursa ruseasca - ca Prusia va porni un razboi pentru unificarea Germaniei pentru a-i rapi Galitia si, printr-un sprijin pentru insurectiile croatilor si dalmatilor, s-ar periclita chiar existenta multinationala a Ungariei. Într-o atare situatie, românii ar putea sa intre în Banat si Transilvania. Liberalii radicali își vedeau, astfel, visul lor daco-român pus într-o ecuatie politica si militara cu concretizare relativ imediata, încât nu ezitau sa creada ca însasi Rusia ar consimti sa cedeze Basarabia pâna la Nistru, dorinta întregirii României în frontierele ei etno-istorice nemaifiind o utopie.

Dumitru si Ion C. Bratianu, primul la Paris (decembrie 1867), iar al doilea la Bucuresti (martie 1868) în întâlnirea cu consulul Frantei insistasera pentru ca guvernul francez sa sprijine actiunea României pentru independenta. Franta însa o dezavua si o considera o manevra inspirata de Rusia. Ion C. Bratianu însa combatuse energic acea parere, cerând Parisului sa se identifice cu aspiratia româneasca de independenta, aceasta fiind conceputa si ca o contrapondere la influenta Rusiei în Peninsula Balcanica. Ca atare, în martie 1868, consulul francez semnala chiar intentia guvernului liberal-radical de a proclama independenta tarii, ceea ce stârnea furia lui Napoleon III si trimiterea la Bucuresti a varului împaratului, Jérôme Bonaparte, care a cerut lui Ion C. Bratianu explicatii. Astfel se explica apelul insistent al lui Carol-Anton catre fiul sau, domnitorul român, de a se pune capat unei asemenea politici aventuroase.

Desi framântat de acele planuri, guvernul radical s-a abtinut de la decizii hazardate, ca de pilda proclamarea independentei la 10 mai 1868, cum presupuneau autoritatile franceze. La 31 august 1868, un raport consular francez consemna ca politica promovata de Ion C. Bratianu ar fi avut drept mobil instinctele sale revolutionare încurajate în acele momente de Prusia si Rusia, interesate de provocarea unei crize în sud-estul Europei, dar fara ca radicalul român sa se alature orbeste acelor puteri si sa devina un instrument manevrat de ele. Ceea ce voia Ion C. Bratianu - mai subliniau aceleasi marturii consulare - era formarea unui regat român, cu toate provinciile etnice laolalta, într-o România independenta.

Într-adevar, înca din vara lui 1867, în contextul actiunii de organizare politica a Monarhiei Austro-Ungariei, Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti reactivau daco-românismul ca o modalitate de combatere a statului dualist. De fapt, era un raspuns la politica maghiara de asimilare a Transilvaniei, care, printre altele, consta în închegarea la Bucuresti a unui Comitet de solidarizare cu românii de peste Carpati. Scopul marturisit al acelui organism era strângerea de ajutoare pentru tineretul român de peste munti, dar se presupunea ca banii erau destinati îndeosebi sustinerii miscarii lor nationale. Pentru reanimarea dacoromânismului, Candiano Popescu, fost sef de

cabinet al lui Ion C. Bratianu, cu stirea acestuia, ajunsese în Transilvania și stabilise contacte cu diversi conationali. Urmarit și descoperit, era arestat și expulzat de autoritatile maghiare ca propagandist daco-român. Fructul concret al actiunii panromânești - în care se implicaseră direct Dumitru și Ion C. Bratianu - era constituirea la București, în august 1867, a Societății Academice Române care, având în componența intelectualii din toate provinciile, devenea parlamentul cultural al națiunii române. Era o politică blamată drastic atât de Franz Iosif al Austro-Ungariei, cât și de Napoleon III.

Aflați la putere, liberalii radicali nu-și abjurau relații revoluționare din trecut, ci le cultivau pentru a le folosi în scopul consolidării României pe plan extern. În ianuarie 1868, rapoarte consulare franceze semnalau prezența lui Dumitru Bratianu în Italia, la Lugano, pentru a-l întâlni pe Mazzini, precum și pe alți italieni și francezi adversari ai lui Napoleon III. În România, radicalii acorda azil unor revoluționari și conspiratori persecutați deopotrivă în Franța și Italia, agenți ai lui Garibaldi și Mazzini. În decembrie 1868 era trimis la Paris renumitul conspirator Eugeniu Carada, cu misiunea de a reactiva aici relații mai vechi, pe care să le pună în folosul României.

Cautând independența statului, radicalii luau măsuri de întărire a armatei, dar, totodată, stabileau legături cu mișcarea de eliberare a națiunilor din Peninsula Balcanică, pe care o stimulară ca o premisă indispensabilă atingerii scopului propus. Începând din februarie 1867, Ion C. Bratianu era atacat în parlament de Petre P. Carp pentru că printr-o asemenea politică ar face jocul Rusiei, adică ar fi precipitat redeschiderea "chestiunii orientale" prin susținerea unor mișcări secesioniste în Imperiul Otoman. Carol I însuși admitea că acele acuzații aveau "un sâmbure de adevăr". Căci guvernul radical permitea unor numeroși bulgari aflați în România să se organizeze în cete sau bande, să confecționeze echipamente și mai ales să strângă în depozite arme și munitii. Se tolerau și susțineau tacit comitete bulgare care coordonau politic și militar atacarea Imperiului Otoman din România. Consulul francez, vadiț pornit împotriva lui Ion C. Bratianu, îl considera pe acesta legat direct de comitetele menționate, căci permitea concentrarea la Giurgiu a acelor "bande" bulgare, menite să provoace în sudul Dunării o insurecție și să deschidă Rusiei calea unui conflict direct cu Poarta, premisă indispensabilă a independenței României.

O asemenea politică de tolerare a unor baze de organizare a insurecției bulgare genera, cu excepția Rusiei, blamul tuturor Puterilor Garante, ceea ce în țara exacerba critica opoziției conservatoare și chiar liberal-moderate. Se isca, astfel, în problema bandelor bulgare, un conflict diplomatic între guvernul radical și Puterile Garante occidentale, care din vara până în toamna lui 1868 a avut drept rezultat un sir de presiuni asupra lui Ion C. Bratianu și Carol I. Poarta însăși, încurajată de acele proteste ale puterilor europene, considera ocazia favorabilă pentru a-și întări suzeranitatea asupra României. Într-o nota a vizirului Aali-Pasa către Carol I se exprimau nemulțumiri pentru toleranța și chiar conivența cu bandele bulgare. La 4 octombrie 1868, N. Golescu, șeful guvernului radical și ministru de Externe, respingea acuzațiile turcești.

Același guvern trimitea la Paris pe Dumitru Bratianu să dea explicații lui Napoleon III, cu intenția de a destrăma acuzele împotriva guvernului francez, fără însă să izbutească. Cum relata din București la 14 octombrie 1868, consulul general al Franței, deși ascultase explicațiile lui Ion C. Bratianu despre neimplicarea în acțiunile bulgare, nu se lasă convins. Mai mult, Franța raliase în protestul ei împotriva guvernului român Austro-Ungaria și Marea Britanie, cele trei puteri garante pretinzând demiterea cel puțin a lui Ion C. Bratianu. Dar cum un guvern liberal-radical era greu de susținut, fără să aibă în componența efectivă pe fruntasul său, în noiembrie 1868 toți membrii cabinetului au abandonat puterea.

Începutul liberalismului Constituirea Partidului Național Liberal

Apostol Stan

La 18 noiembrie 1868 apărea pe scena politică un guvern de centru, alcatuit din liberali moderati și conservatori moderati. Președintele de Consiliu, Dimitrie Ghica, detinea Externele și Lucările Publice; Mihail Kogalniceanu, Internele; A.G. Golescu, Finantele; V. Boerescu, Justiția; Alexandru Cretescu, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice; colonelul Alexandru Duca, Ministerul de Război. Axa guvernului o constituiau conservatorul moderat D. Ghica și liberalul moderat M. Kogalniceanu, amândoi fiind mențiți să liniștească aprehensiunile Puterilor Garante față de o politică externă de întregire a suveranității statale. Se convenise inițial cu domnitorul Carol I că respectivă schimbare să fie doar una de personalități, noilor miniștri promițându-li-se sprijinul corpurilor legiuitoare cu majorități radicale. Era și motivul pentru care președintele Adunării Deputaților devenea Ion C. Bratianu, cu angajamentul de a susține guvernul în schimbul continuării programului său politic. M. Kogalniceanu însuși era un fel de garant al acelei continuități dorite. Dar, deși se pronunța în acel sens, Kogalniceanu accentua necesitatea unor relații loiale cu Poarta și o neutralitate în raporturile cu Puterile Garante, ceea ce însemna o critică indirectă a fostului guvern radical care, datorită promovării dacoromânismului și a independenței, fusese destituit prin presiuni externe.

Dar, după primele momente de după instalare guvernul se arată hotărât să reorienteze legislația internă într-o direcție moderat conservatoare. Conflictul cu liberalii radicali fusese generat îndeosebi de retragerea de către noul guvern a proiectului de lege, votat deja de Adunarea Deputaților, privitor la interpretarea legii electorale din 1866, prin care radicalii încercau să-și întărească baza socială în colegiul III urban, ceea ce implica accentuarea și dezvoltarea caracterului său burghez prin eliminarea unor elemente domiciliante la sate: arendași, proprietari de ateliere și manufacturi care de regulă votau cu marii proprietari conservatori. Senatul însuși, caruia pentru constituirea unui birou provizoriu în alegeri i se pretindea să aibă minimum 25 alegători - ceea ce cu greu se puteau aduna în multe situații - se vedea estompat.

În fața unei intenții de revigorare a conservatorismului de către noul guvern, lui Ion C. Bratianu nu-i rămânea decât să conteste viguros acele încercări. Atacat în Adunarea Deputaților, el a respins acuzațiile de a fi persecutat pe evrei și s-ar fi implicat în mișcarea națională bulgară, dar a justificat politica de înarmare a țării promovată de el și apararea românilor din Transilvania de opresiunea autorităților maghiare. Ideile lui Ion C. Bratianu erau amplificate de manifestații publice în care asociații lui atacau

deopotriva guvernul și pe Carol I, ceea ce făcea pe consulul general al Franței - la 29 decembrie 1868 - să considere că, în fapt, Ion C. Brătianu și radicalii sfidau Puterile Garante.

Contradictiile dintre majoritățile din Camera și guvern provoacă dizolvarea acestora și organizarea de alegeri, în martie 1869, conduse de ministrul de Interne, M. Kogalniceanu. Redevenind unul din barbații politici cei mai importanți ai țării, el și-a propus să alcatuiască alt parlament, menit să arunce de pe bancile lui "noroiul" din București, adică radicalii, cum îi numea el disprețuitor. Aprecia prilejul favorabil și pentru aplicarea unui plan de a întemeia un partid politic care "ar fi democratic, fără a fi demagogic, un partid care ar fi pentru ordine, fără a fi pentru reacțiune". Intentiona, în consecință, să pună bazele unei formațiuni politice care să ralieze toate elementele moderate din țară, organizându-le ca o forță politică opusă atât radicalismului liberal, cât și conservatorismului retrograd. Kogalniceanu își desfășoară campania electorală animat de un atare obiectiv, lansând în țară apeluri către "liberalii de ordine", adversarii lui fiind de data aceasta radicalii și fracționistii.

Bizuiindu-se pe sprijinul administrației, ministrul de Interne își alcatuiește Camera favorabilă: 84 adepți ai săi, 19 ai lui D. Ghica și 11 ai lui V. Boerescu, toți aceștia constituind majoritatea. Opoziția cuprindea 20 conservatori independenți, 9 radicali și 8 fracționisti. Camera era dominată de liberalii moderati conduși de Kogalniceanu, încât unii contemporani îl vedeau pe acesta drept "arbitrul suveran al destinului României".

Dominarea Camerei de către "liberalii de ordine" indică un M. Kogalniceanu transformat într-o forță de coagulare liberală, de organizare în jurul unui puternic partid liberal. Numai că mulți dintre asociații săi ajunși pe bancile parlamentare simpatizau cu sefi "partidului roșu", adică Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, încât lui Kogalniceanu îi venea greu să-i înregimenteze în partidul preconizat. Din aceste motive, Kogalniceanu își propunea să deschidă puncte către "roșii" de pe pozițiile puternice deținute în Camera. Dar condiția pentru ca el să devină șeful acelei mari formațiuni liberale era neutralizarea cel puțin a lui Ion C. Brătianu. Însuși Carol I, deconținat tot mai mult de radicalii care îl hartuiau și-i contestau chiar tronul sub diverse pretexte, aprecia pe Kogalniceanu drept un conducător mai apt să aducă unificarea liberală, în ultima instanță chiar cu pretul îndepărtării lui Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti. Domnitorul îl mai aprecia pe Kogalniceanu - pe baza precedentelor de sub Cuza - pentru faptul că, în caz de nevoie, va apăra ordinea și stabilitatea chiar cu pretul unor măsuri autoritare.

Kogalniceanu însă, pentru a întemeia un mare partid liberal, mai era obligat, în guvern, să se identifice cel puțin parțial cu cele mai multe din obiectivele acestui curent politic. În acest sens, excluzând orice sprijin pentru insurecția bulgară în fașă, susținea și el - întocmai ca radicalii - dezvoltarea capacității de apărare a țării, o rețea densă de cai ferate, construirea unui port la Marea Neagră, diminuarea rolului evreilor în economie prin măsuri de sprijinire a burgheziei autohtone, apărarea românilor din Transilvania, etc.

Dominând Camera prin numărul mare de deputați, Kogalniceanu se considera îndreptățit de a deține președinția Consiliului. Dar, disensiunile din sânul guvernului se repercutau negativ și în corpurile legiuitoare, încât deputații și senatorii erau preocupați, în sesiunea 1869-1870, mai mult de rasturnarea cabinetului decât de votarea legilor aduse în dezbateră. În atare condiții ascendentul lui Kogalniceanu ca lider al întregului spectru liberal era compromis. Pierderea acestei șanse era cauzată și de radicalii aruncați în afara treburilor publice și exasperați de stagnarea și ineficiența corpurilor legiuitoare, fapt care-i determinase să organizeze o puternică opoziție extraparlamentară. Dar nu atât împotriva guvernului, cât mai ales împotriva domnitorului. Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, prin dinamism și perseverență, folosind reuniunile politice și presa, raliau în jurul lor nu numai partizani politici, dar amplificau starea de nemulțumire în cercuri largi ale opiniei publice, inclusiv în armată. Prin atitudinea lor critică față de guvern și domnitor, radicalii afirmă și propagă idei contrare chiar sistemului politic recent instituit, precum și sprijin pentru mișcările de emancipare din imperiile limitrofe, îndeosebi din Austro-Ungaria unde, prin recentul instituit stat dualist li se contesta naționalitatea românilor de peste munți.

Între timp, Kogalniceanu și miniștrii săi liberali: Calimăci-Catargi și Gheorghe Mărzescu, în ianuarie 1870, ajung cu colegii lor conservatori moderati, D. Ghica și V. Boerescu, la contradicții ireconciliabile. Apogeul acestora l-a constituit o inițiativă parlamentară motivată de V. Boerescu, ministru Justiției, de a se acorda printesei Elisabeta, soția lui Carol I, un apanaj de 300.000 lei anual. A fost scânteia care a inflamat și mai mult opinia publică - agitată de altfel de neîmplinirile politice - care apreciindu-l "un furt" din averea publică, l-a obligat pe șeful guvernului, D. Ghica, să-o respingă. Pe un asemenea fond de contestare, Kogalniceanu și miniștrii liberali demisionaseră, silindu-l să procedeze la fel și pe președintele de Consiliu, la 27 ianuarie 1870.

Acest deznodământ politic revigora speranța unei mari regrupări liberale în jurul principalilor exponenți: M. Kogalniceanu, Ion Ghica și Ion C. Brătianu. În acest sens se negocia o colaborare între moderatul Ion Ghica și Ion C. Brătianu, precum și o alta, impulsivă și dorită de Carol I, care ceruse lui Kogalniceanu să se asocieze cu Ion C. Brătianu. Dar, punându-se de către domnitor condiția menținerii neschimbate a corpurilor legiuitoare, nici una din cele două formule de guvern nu era acceptată de către cei trei lideri. Și pentru că nu i se găsea criza o soluționare politică, pentru a exercita presiuni asupra lui Carol I, radicalii au recurs la manifestatii de stradă, spre a obține convocarea colegiilor electorale în vederea unor noi alegeri.

Domnitorul însă, dat fiind faptul că frământările politice deveniseră exacerbate, aprecia că alegerile nu erau indicate în acele momente. El hotărî, deci, să-l investească la președinția guvernului pe moderatul A.G. Golescu, fost ministru al Finanțelor în cabinetul anterior. Acesta era susținut de o parte a Camerei care, regrupată în jurul lui, alcatuia o nouă majoritate a centrului și dreptei, la 3 februarie 1870. Survenea, astfel, la nivel guvernamental o ușoară alunecare dinspre liberalismul moderat spre conservatorism. Numai că președinția lui A.G. Golescu era vulnerabilă, căci nedisponând de corpuri legiuitoare omogene, afacerile publice, mai ales asanarea finanțelor, trenau. Ca urmare, pasul următor pe care l-a făcut domnitorul Carol I a fost împingerea guvernării și mai spre conservatorism, prin plasarea ca președinte de Consiliu, la 20 aprilie 1870, a moderatului Manolache Costache Epureanu, alături de un grup de tineri afirmați sub numele de "Juna dreaptă". Și pentru că mai vârstnicul și experimentatul președinte de Consiliu avea în jurul lui tineri, cabinetul lui a fost numit în epocă "Closca cu pui".

Guvernul menționat, impus de Carol I printr-o "politică personală"¹⁴⁵), determinase pe radicali și fracționisti să se angajeze într-o puternică și susținută agitație și contestare politică. Dar nu atât împotriva guvernului, slab și incapabil de creație politică, cât mai ales

Împotriva bazelor constituționale din 1866. Oare Constituția din acel an, în ciuda sirului de libertăți afirmate, prin legea electorală și colegiile strâmt alcătuite, nu dăduse forțelor conservatoare limite prea mari de afirmare într-o societate care avea nevoie de schimbări până în straturile de jos ale societății? Discuțiile în acest sens erau asociate cu atacarea formei monarhice de guvernare, pentru că nelăsând liber jocul diferitelor forțe și mecanisme instituționale, dinastia intervenea deseori ilegal dezechilibrându-le și făcându-le greu functionabile. Era motivul pentru care se reactiva republicanismul unor radicali și fractioniști, atingând chiar paroxismul. Starea aceasta de spirit se extinsese până la moderatii lui Kogalniceanu, încât protestele și contestatiile deveneau un teren de unificare liberală.

Sub impactul frământărilor politice, dar și din nevoia de guvernare a țării în ordine și stabilitate, Carol I a fost obligat să convoace, în mai și iunie 1870, colegiile electorale pentru alegeri generale. Acestea s-au caracterizat printr-o dezlantuire a contradicțiilor politice, în care mai ales liberalismul radical se înfrunța dur cu conservatorii, uneori prin încaierări și violente, soldate chiar cu raniti. Rezultatul a fost că Senatul a rămas neclintit conservator, spre deosebire de Adunarea Deputaților, unde grupările liberale dominau numeric. Conservatorii moderati ai președintelui de Consiliu, M.C. Epureanu, aveau doar 48 de locuri, aflându-se în fața a 32 radicali ai lui Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, 28 moderati ai lui Kogalniceanu, 25 fractioniști ai lui Nicolae Ionescu și 14 moderati ai lui Ion Ghica.

Corpurile legiuitoare abia constituite au fost convocate într-o sesiune extraordinară la 15 iunie 1870, când șeful guvernului, M.C. Epureanu, nesimțindu-se stăpân pe Camera, și-a prezentat demisia, dar și-a retras-o când Gh. Costa-Foru, un conservator, a fost desemnat președinte al Adunării Deputaților, iar conservatorul Al. Plagino în fruntea Senatului. Acele "sefii" ale corpurilor legiuitoare detinute de conservatori erau consecința faptului că, deși majoritari, fiind încă dezbinăți, liberalii formau o majoritate "perfect indecisă". Ion C. Brătianu, de pildă, intrase în dispute nu numai cu fractionistul N. Ionescu, ci și cu N. Blaremburg și Cezar Bolliac.

Începând cu vara lui 1870, radicalii au devenit o grupare bântuită tot mai puternic de idei antidinastice și chiar republicane, determinate atât de încordarea raporturilor dintre fruntasii lor și Carol I, cât și, mai ales, de greseli ale domnitorului în soluționarea crizei financiare prin care trecea țara. Stărnise nemulțumiri modul în care Carol I trata falimentul consortiului german Strousberg, în construcția de cai ferate. Aversiunea arătată domnitorului era accentuată, printre altele, de simpatia multor români față de Franța, în războiul purtat de aceasta cu Prusia.

Radicalii antidinastici, la 8 august 1870, la Ploiești, proclamau chiar republica. Deși în sine o parodie, faptul era semnificativ pentru resentimentele create față de domnitor, amplificate de aversiunea purtată Prusiei în conflictul militar cu Franța. Toată această atmosferă politică era rezultatul unei mișcări liberal-radicală de agitare a opiniei publice, de combatere a conservatorismului și a tendințelor lui Carol I de a conduce țara cu guverne personale.

Între timp, liberalii din Camera deveneau constienți de faptul că, prin majoritatea aritmetică detinută, puteau transa în favoarea lor lupta pentru putere. Sunt semnificative în acest sens dezbaterile parlamentare deschise la 15 noiembrie 1870, când guvernul M.C. Epureanu era atacat pentru că era expresia "favorii domnești". La 6 decembrie, aflându-se de falimentul consortiului Strousberg, atacurile împotriva lui Carol I s-au accentuat, culminând la 9 decembrie în adresa de răspuns la mesajul Tronului, în care domnitorului i se atragea atenția ca evitarea unor evenimente ca acelea de la Ploiești - proclamarea republicii - era posibilă numai prin "satisfacerea legitimirii cerințelor ale poporului și în aplicarea strictă a legilor și în respectul lor". Urmarea era că, la 14 decembrie 1870, punând guvernul în minoritate, corpurile legiuitoare obligau pe M.C. Epureanu să demisioneze.

Fracțiunile liberale, pe platforma aceasta a luptei contra guvernelor personale impuse de Carol I, găsseau o tot mai mare coeziune în direcția unei fuziuni cel puțin sub forma unei majorități în Camera, pe care o aveau aritmetic. Constiente de forța pe care o reprezentau, fracțiunile liberale nu numai răsturnau guvernul conservator, dar desemnau și un președinte de Consiliu, pe moderatul Ion Ghica, pe care-l impuneau lui Carol I, nevoit să-l accepte. ceilalți miniștri conveniți ai cabinetului liberal erau Nicolae Calimachi-Catargi, D.A. Sturdza, Dimitrie Cariagdi, Nicolae Gr. Racovita, Dim. Berindei și colonel Eustatîu Pencovici.

Dar, la începutul anului 1871, satul de atâtea lupte politice sterile din ultimii doi ani, Carol I credea că esuase în acțiunea lui de a clădi în România un regim politic al monarhiei constituționale. Profund afectat, el își exprima nemulțumirea într-o epistolă adresată unui pretins prieten anonim și publicată în "Augsburger Allgemeine Zeitung" la 15/20 ianuarie 1871. Domnitorul afirma hotărârea de a abdică, din cauza că România posedă o Constituție cu drepturi și libertăți prea mari, care o făceau neguvernabilă și o pradă în mână unor grupuri politice mânăte exclusiv de interese personale și dominate de o mentalitate bizantină.

Îndreptătită sau nu, epistola menționată contestă viabilitatea unui regim politic pentru impunerea căruia, timp de decenii, întregul spectru liberal făcuse enorme sacrificii și eforturi, a fost neîndoielnic o gravă eroare. Faptul acesta a incendiat viața politică prin contestatiile antidinastice nu numai în Parlament, ci și în stradă. Era o acțiune conjugată atât împotriva lui Carol I, cât și împotriva Prusiei, acesteia adresându-i-se proteste pentru condițiile umilitoare impuse Franței învinșe, speranța românilor în epoca fărâșării statului lor modern. Era o reacție mai mult emoțională decât politică, ai cărei protagoniști fuseseră liberalii radicali. Este ceea ce a provocat demiterea guvernului Ion Ghica la 11 martie 1871, stopându-se, astfel, procesul de fuziune liberală.

Pe fondul unor convulsii politice care prevesteau prăbușirea dinastiei lui Carol I, puterea era preluată imediat de o formațiune conservatoare condusă de Lascar Catargiu care se angajase să apere Tronul domnitorului și să instaureze în țară ordinea și autoritatea statului, atât de compromise în ultimii doi ani. Era un moment hotărâtor nu numai pentru țară, ci și pentru forțele conservatoare care au folosit ocazia în vederea fuziunii și a unei revanșe împotriva liberalilor. Căci aceștia din urmă, în întregul rastimp 1866-1871, imprimaseră vieții politice un curs radical, care se cerea oprit. Uniți pe o asemenea platformă, conservatori retrograzi și junimiști - conduși de Petre P. Carp și Titu Maiorescu - regrupați în jurul lui Carol I, în zilele de 25-27 aprilie 1871 organizau alegeri în care, folosind ingerințe și presiuni, au raportat "o victorie completă" asupra întregului spectru liberal. Din acel moment până în 1876, România era condusă de un guvern conservator, care îi asigura o durabilă stabilitate politică.

Stapâni pe putere, conservatorii își propun schimbarea restrictivă a regimului politic, pornind de la teoria junimista a formelor fara fond. În acest sens, în 1871, se remarcă o petiție inițiată la Iași de către Gr.M. Sturdza, care, într-o continuitate de efort al cercurilor ultraconservatoare început, încă din 1866, cerea alcatuirea unor institutii apropiate de acelea ale domniei personale a lui Cuza.

Reticenta junimistilor, dar mai ales teama ca o asemenea involuție politica i-ar determina pe liberali sa-si gaseasca în apararea constitutiei un element unificator, au frânat tentativa conservatoare de alterare a bazelor politico-ideologice ale institutiilor statului. Conservatorii n-au putut fi împiedicati însa sa limiteze democratismul administratiei locale, modul de desemnare a consiliilor comunale si judetene, precum si o oarecare supraveghere a difuzarii ideilor în școli si universitati, în presa si reuniuni politice, pentru acest din urma caz operând modificari adecvate chiar în Codul penal.

Pericolul restaurarii unui regim politic de esenta Regulamentului Organic a fost simțit ca atare de gruparile liberale, încât, fiind în opozitie, în timpul alegerilor din aprilie 1871, rosii, fractionistii, adeptii lui Kogalniceanu si cei ai lui Ion Ghica s-au afirmat ca un curent politic animat de aceeasi vointa. Esuaseră însă la urne datorita ingerintelor guvernamentale, devenite un fel de regula aproape generala pentru politicienii de la cârma țării care, pentru a supraviețui, aveau nevoie de majoritati omogene. Diminuându-li-se enorm ponderea în corpurile legiuitoare, liberalii si-au pus nadejdea în presa, intentionând s-o transforme într-o forta principala de combatere a conservatorismului. Drept consecinta, la 8 noiembrie 1871, era organizat la Iași un Congres al presei liberale unde exponenti ai diferitelor periodice formulau un program comun de actiune¹⁵⁵). Se lansa, astfel, o campanie de critica viguroasa a actelor de guvernare conservatoare, îndeosebi tranzactiile economico-financiare si relatiile cu Germania, a carei influenta în România, cautata de guvern si de Carol I, era în ascensiune. Reorientarea politicii externe în aceasta directie accentua temerile unor radicali ca, prin legaturi mai strânse cu Germania, s-ar întari conservatorismul si autoritarismul în dauna liberalismului si democratismului.

Îndepartati din Parlament, liberalii gasesc un teren fertil de afirmare în organizarea unor structuri de partid. De comun acord cu Ion C. Bratianu, Kogalniceanu strabatea localitatile Moldovei, redacta proclamatii si întemeia nucleee de asociatii. Radicalii, la rândul-le, creau Uniunea liberala, invitându-si membrii sa se pronunte asupra "statutelor" tiparite la 25 septembrie 1871. Se creau cluburi la Ploiesti, Craiova, Pitesti, Giurgiu, Galati, Braila, Dorohoi etc. Diseminarea unor asemenea organizatii la scara nationala a permis ca, la 29 aprilie 1872, Uniunea liberala sa se extinda. În decursul anului 1873 o asemenea colaborare se adâncea, printre altele si ca urmare a unui efort de constituire a Creditului Funciar Rural, o institutie indispensabila de salvare a marii proprietati rurale, robita de ipoteci, de pe pozitiiile unor proiecte în contradictie cu cele conservatoare. În acest context, Ion C. Bratianu avea alaturi exponentii ai liberalismului, printre care Ion Ghica, A.G. Golescu, D.A. Sturdza, D. Cornea, Em. Protopopescu Pache, Jaques Elias etc. Recunoscând rolul decisiv al radicalilor în întemeierea acelei institutii de credit, Kogalniceanu preciza ca încă din anii când se aflase la putere, Ion C. Bratianu împinsese "mereu înainte" opinia publica, reusind astfel sa concretizeze una din ideile lui economice. Pe un asemenea fond de convergenta, parlamentarii liberali deveneau mai cooperanti, combatând hotarât activitatea legislativa restrictiva a conservatorilor. Ion C. Bratianu, M. Kogalniceanu, Ion Ghica si N. Ionescu - exponentii celor patru grupari liberale - manifestau o puternica vointa de concertare politica.

Un moment decisiv de raliere liberala l-a constituit campania pentru alegerile parlamentare din aprilie 1875. Momentul acesta fusese asteptat cu înfrigurare îndeosebi de radicali care, prin C.A. Rosetti, lansasera de mult timp apeluri la unitate în jurul rosilor - singurul grup politic organizat pe principii moderne - chemând toate cercurile si individualitatile de aceeasi credinta politica, spre a constitui "o coalitiune" anticonservatoare. În acest sens, Ion C. Bratianu se constituia drept garant al procesului unificator, întrucât C.A. Rosetti, cel mai avansat în idei, era pentru multi considerat drept un utopic si o "sperietoare" chiar pentru burghezie. Daca C.A. Rosetti era astfel privit, Ion C. Bratianu dobândise în schimb alura omului de stat, încât demersurile lui pentru o larga concentrare liberala dobândeau o mare audienta.

Înca de la 4 ianuarie 1875, liberalii, în vederea alegerilor, alcatuisera un Comitet central electoral, cu scopul de a coordona activitatea politica în întreaga Românie. La 23 ianuarie se edita periodicul semnificativ intitulat "Alegatorul liber", numele lui Ion C. Bratianu aparând alaturi de Dumitru Bratianu, Ion Ghica, M. Kogalniceanu, D.A. Sturdza si alti asociati, printre care tineri avocati ca Eugeniu Statescu si Nicolae Fleva, toti acestia fiind socotiti de catre adversari drept "satelitti" ai rosilor. Câțeva zile mai târziu se întemeia o Liga pentru combaterea ingerintelor administratiei în alegeri. Campania liberala se desfasura printr-o multitudine de mijloace, de la ziare, afise, broșuri si manifeste pâna la reuniuni populare. Fruntasii liberalismului atacau pe conservatori pentru ca, prin masurile lor restrictive, înapuseau germenii economiei moderne. Ion C. Bratianu vorbea de o politica conservatoare "regresiva" ce trebuia abandonata. Acelasi lider mai sustinea sa nu se faca concesii comerciale Austro-Ungariei din perspectiva unei politici economice protectioniste, prin care România sa depaseasca stadiul de tara eminentamente agricola. Se preconiza o guvernare prin care sa se dezvolte "puterile politice, economice si sociale" noi, adica ale capitalismului, aflate în "formatiune", dar strivite de conservatori. Aceeasi campanie electorala oferea radicalilor, îndeosebi, ocazia de a formula raspicat obiectivul extern de întregire a suveranitatii depline prin independenta si prin transformarea României într-un stat neutru, cu o garantie europeana, dupa modelul Elvetiei si Belgiei.

Campania politica a liberalilor coalizati nu le-a adus rezultatele scontate în Parlament. Ramasi în opozitie, liderii lor s-au convins ca, pentru succesul politic, trebuia sa mai faca un pas înainte spre a se ajunge la fuziune. În acest sens, ei își intensificau contactele în vederea îndepartarii guvernului conservator. Întâlnirile dintre lideri devenind tot mai frecvente, acestea au fost transferate în spatioasa casa boiereasca din centrul Bucurestiului, strada Enei, aparținând maiorului englez Stephen Bartlett Lakeman, un fost ofiter în armata turca în timpul razboiului Crimeii sub numele de Mazar Pasa, casatorit cu o româncă si devenit liberal ardent. La 24 mai 1875, Ion C. Bratianu, Mihail Kogalniceanu, A.G. Golescu, Gh. Vernescu, Tache Anastasiu, C. Fusea, Al. Candiano-Popescu, Anastase Stolojan, Gh. Chitu, C.G. Pasacov si N.C. Furculescu, precum si M.C. Epureanu, un disident conservator, printr-un program întarit de semnături puneau bazele Partidului National Liberal. Programul mentionat - publicat la 4 iunie 1875 în "Alegatorul liber" - nu era o expunere de principii doctrinare, ci o consemnare de pe atari pozitii a unor obiective concrete din perspectiva unei succesiuni guvernamentale. Se accentua astfel dezvoltarea "bunei stari a claselor muncitoare" prin ocrotirea muncii si avutului acestora, combaterea legii tocmelelor agricole spoliatoare pentru taranime, împrôpietarirea însurateilor de la sate si a "mahalagiilor" din orase, dezvoltarea învățământului public, autonomie comunală.

Reuniunile de la Mazar Pasa depaseau cadrul unor contacte dintre parlamentarii liberali, acestia vizând crearea unei atmosfere favorabile în opinia publica pentru ca, prin presiune, sa se forteze îndepartarea conservatorilor de la putere. S-a recurs la manifestatii de strada, potrivit metodei binecunoscute a rosilor. Astfel, în gradinile casei lui Mazar Pasa, dar si în alte locuri publice din Bucuresti, s-au organizat proteste contra "tiraniei boierilor". Tineretul îndeosebi "cam rosu", s-a lansat în acea actiune protestatara, atras de simpatia si încrederea stârnita de Ion C. Bratianu, printre liberali, de departe omul politic cel mai energic si capabil, cu dar oratoric si charisma.

Liderii liberalismului român deschisesera, între timp, în coloanele "Românului" o lista de adeziune la partidul constituit. La 5 iunie, se insera numele a 25 de membri care alcatuiau Comitetul director. În ordine alfabetica, acestia erau: V. Arvanescu, D. Berindei, Pana Buescu, Ion C. Bratianu, Dumitru Bratianu, dr. Nae Calinderu, Dimitrie Cariagdi, Ion Câmpineanu, M.C. Epureanu, Nicolae Fleva, Mihail Pherekyde, Ion Ghica, Dimitrie Giani, A.G. Golescu, C. Gradisteanu, M. Kogalniceanu, Al. Lupescu, C. Nacu, Remus Opran, Pache Protopopescu, C.A. Rosetti, Eugeniu Statescu, Dimitrie A. Sturdza, George Vernescu etc. Numele mentionate reprezinta principalele nuante liberale care sub raport organizatoric se bazau îndeosebi pe structurile partidului radical al lui Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti. În lunile iunie si iulie 1875 rețeaua de organizatii liberale se diversifica si întindea în întreaga tara, afiliindu-se grupului central inclusiv fractionistii lui Nicolae Ionescu. Desi consulul francez releva ca seful partidului ar fi Ion Ghica, în fapt, principalii lui diriguitori erau Ion C. Bratianu si C.A. Rosetti.

Cum apare deci Partidul National Liberal la întemeiere? Însasi denumirea lui reprezinta o chintesenta istorica a doua curente de gândire politica româneasca din care s-a întrupat statul român modern, ele contropindu-se si regasindu-se în ideologia si practica unui partid care, dupa 1866, a devenit vehiculul politic al procesului de modernizare a României. În titulatura partidului se îngemanau doua concepte national si liberal care exprimau însusi sensul dezvoltarii societatii si statului român. Termenul national, venit din deceniile anterioare de istorie, semnifica continuarea procesului de recuperare identitara nu numai sub raportul întregirii statului în atributele suveranitatii si independentei depline, ci si sub acela al dezvoltarii economice, culturale, intelectuale si educationale, prin care românii sa se consolideze ca entitate distincta si sa constituie o axa gravitacionala pentru conationalii aflati înca sub dominatii straine. Cuvântul liberal exprima, în esenta, natura regimului social-economic si politic institutional bazat pe proprietate si libertate, prin cautarea permanenta a unui echilibru între diferite clase ale societatii, revigorând si întarind fortele acesteia dezavantajate de vicisitudinile istorice, burghezia oraseneasca, dar si masele taranesti. Liberalismul, în ultima instanta, deschidea larg portile democratismului.

Din aceasta optica doctrinara, P.N.L. se configureaza ca un organism politic menit a stimula si directiona energiile creatoare ale natiunii întruchipate de elementele ei "cele mai bune". Aderentii lui sunt cautati în toate straturile sociale, printre oamenii care din punct de vedere politic se identificau cu ideile libertatii si egalitatii, actionând efectiv pentru aplicarea acestora îndeosebi în sfera economico-sociala.

Organizati într-o mare formatiune politica, liberalii reiau actiunea de erodare a administratiei conservatoare si de rasturnare a guvernului L. Catargiu. În acest sens, profitând de dezbaterile în Camera a unei legislatii privind concesiunea Crawley pentru calea ferata Ploiesti-Predeal si Adjud-Tg.Ocna, dar mai ales a Conventiei de comert si navigatie cu Austro-Ungaria, un grup de deputati liberali, în frunte cu Ion C. Bratianu si M. Kogalniceanu, prin interventii în Camera si proteste publice, atacau guvernul conservator care, la 22 iunie, semnase acea conventie cu statul habsburgic, fara clauze specifice de protejare a economiei nationale.

Trebuie mentionat ca acordurile cu Austro-Ungaria erau punctul nodal al contradictiilor dintre liberalism si conservatorism, un dezacord fundamental dintre cele doua curente politice existent înca de la afirmarea lor pe scena politica româneasca, începând mai ales din 1866. Caci în Conventia comerciala si de navigatie cu Austro-Ungaria se concretiza integral conceptia economica a conservatorilor, a unei României eminentamente agrara, menita sa constituie un hinterland pentru statele europene industriale. Pentru cei mai multi liberali, dar cu deosebire pentru Ion C. Bratianu si Mihail Kogalniceanu, acea politica trebuia repudiata. Preocupati înca de la constituirea României, în 1859, de formarea unei economii diversificate, de întemeiere a unei industrii legata de materiile prime din tara si implicit a unei burghezii si civilizatii urbane, liberalii propuneau drept metoda protectionismul. Si aceasta cu atât mai mult cu cât, cu exceptia Angliei, el era practicat chiar de unele state în curs de industrializare. De aici actiunea lor viguroasa de combatere a politicii exclusive de concesiuni economice fata de straini.

În acele momente de framântare pentru fuziune, liberalii actionau concomitent pentru întemeierea unor asociatii economice, concepute ca alternative nationale. În acest sens, raspunsul lor la oferta Crawley pentru liniile de cale ferata menite a face jonctiunea cu Austro-Ungaria a fost o asociatie, în mai 1875, condusa de inginerul Grigore Heliad. Ea lansase un apel de a strânge în juru-i "ingineri români, cari au dat dovada de stiinta si aptitudine, punând în capul lor câțiva ingineri cunoscuti si experimentati din strainatate". Acestia ar fi urmat sa formeze un corp tehnic de constructie a liniei ferate Ploiesti-Predeal. În acelasi climat al combaterii conceptiilor economice conservatoare, în decembrie 1875, din initiativa lui Ion C. Bratianu, liberalii puneau bazele societatii de asigurare "Unirea", o replica dar si un complement dat aceleia întemeiata de moderatul Vasile Boerescu si intitulata "Dacia".

Acele prime înjghebari asociative, dar si altele ulterioare, sunt, în fapt, premisele unui alt gen de politica economica româneasca, numita ca atare "prin noi însine" de chiar întemeietorul ei, Ion C. Bratianu, îndata dupa razboiul de independenta. Ea era opusa antinomic politicii conservatoare care, adepta a unei dezvoltari economice naturale si fara a se interesa de sincronizarea cu statele dezvoltate, lasa diferitele sfere ale acesteia sa se afirme pe o piata interna competitionala lipsita de orice restrictii. Erău, în linii mari, deosebiri esentiale între liberalism si conservatorism, care si-au pus pecetea asupra întregului proces de modernizare a României.

Dar, pentru a inaugura o atare politica, era nevoie, mai întâi, sa fie rasturnat guvernul conservator. Dupa 30 iunie 1875, când abandonasera functiile de deputati, liberalii se lanseaza într-o actiune politica menita a forta schimbarea. Ion C. Bratianu, M. Kogalniceanu, M.C. Epureanu, Gh. Vernescu, într-o dare de seama catre alegatori, explicând motivele parasirii Parlamentului, combateau justificat administratia conservatoare pentru faptul ca aceasta considera înca România imatura pentru regimul constitutional. Ea ridicase vointa puterii executive mai presus de cea legislativa, transformând garantiile constitutionale în "forme

exterioare" sau forme fara fond, potrivit junimistilor. Aceiasi deputati au hotarât ca, în acel moment, forma adecvata pentru protestul lor era transferarea luptei politice în colegiile electorale.

Agitatia liberala în jurul acelor probleme majore ale României se interfera cu o criza survenita în sânul majoritatii conservatoare din Senat, ceea ce a condus, în martie 1876, la alegeri pentru acel corp legiuitor. Încea de la 14 ianuarie, Comitetul P.N.L. lansa un manifest prin care anunta hotarârea de a actiona solidar pentru succesul electoral. C.A. Rosetti ar fi dorit o parasire imediata a puterii de catre conservatori, amenintând în caz contrar chiar cu o "revolutie". Ca urmare, Carol I acorda lui Ion C. Bratianu - recunoscut de facto drept sef al P.N.L. - o audienta la 7 martie, cei doi barbati de stat punând astfel capat unei perioade relativ lungi de întrerupere a contactelor. Cerând domnitorului sa aduca la putere opozitia liberala, Ion C. Bratianu avertizase asupra unor grave probleme care afectau tara. Dar liderul liberal n-a obtinut schimbarea imediata a guvernului, ci doar garantarea liberattii alegerilor senatoriale, ceea ce însemna ca însusi Carol I voia sa se desparta de conservatori.

Aruncati cu toata energia în campania electorala, pe fondul unei imixtiuni în alegeri, liberalii si-au asigurat majoritatea dorita în Senat. M.C. Epurean si Gh. Vernescu, cei mai putin "colorati" au fost numiti vicepresedinti ai corpului ponderator, în timp ce Ion C. Bratianu îndeplinea functia de purtator de cuvânt, în fapt exponentul majoritatii senatoriale în relatii cu domnitorul, caruia, la 27 aprilie 1876, îi cerea substituirea lui L. Catargiu. Negocierile cu seful statului esuasera însa, caci nu se hotara îndeosebi rolul rezervat în cabinet lui Ion C. Bratianu. Urmarea a fost ca, la 4 aprilie, Carol I a instalat, într-o atmosfera de intensificare a protestelor liberale, un guvern conservator tranzitoriu, condus de Ion Em. Florescu. Încredintarea puterii, imediat, liberalilor ar fi fost interpretata, în opinia publica, ca o recompensa pentru modul cum o parte a acestora îl contestasera. În alta ordine de idei, Carol I voia sa dea impresia fostilor sfetnici ca nu se debarasa asa de usor de cei care-l ajutasera sa depaseasca una din cele mai grave crize dinastice. Dar Carol I mai voia sa discearna, sub fatada zgomotoasa a opozitiei liberale, adevaratele ei intentii, daca liberalii îi împartaseau planurile de întregire a suveranitatii tarii, pe fondul adâncirii crizei balcanice. Temerile si tergiversarile lui Carol I erau învinse de noi presiuni liberale, prin unele amenintându-i-se chiar tronul. Într-un asemenea context s-a ajuns la promovarea la cârma tarii a guvernului M.C. Epureanu, cu Kogalniceanu la Externe, Gh. Vernescu la Interne, Ion C. Bratianu la Finante, M. Pherkyde la Justitie, Gh. Chitu la Culte si Instructiune Publica, colonelul Gh. Slaniceanu la Razboi.

Guvernul liberal era o expresie a coalitiei de la Mazar Pasa, în care presedintele de Consiliu, Manolache Costache Epureanu, un conservator moderat, avea rolul de garant al unei tranzitii line dinspre conservatorismul cu multe înfaptuiri restaurator-regulamentare spre un liberalism ponderat. Forma de aducere a liberalilor la putere era oarecum identica cu aceea a precedentei lor guvernari începuta în 1867. Ca si atunci, lui Ion C. Bratianu i se oferea o functie îndeosebi economica, încadrându-l de elemente moderate. Oricum, prin acest guvern, România intra într-o faza decisiva a dezvoltarii sale social-economice si politic-institutionale.

Independenta națională și modernizarea instituțiilor românești

Gheorghe Cliveti

Daca ar fi sa ne conformam manierei lesne regasibila în dreptul mai tuturor demersurilor istoriografice cu "intitulatii cronologice", atunci s-ar impune aproape de la sine sa începem capitolul de fata cu mentiunea ca anii 1876 si 1899 delimiteaza o perioada cu semnificatii aparte în istoria Partidului National Liberal. La rigoare, însa, respectiva mentiune ar putea suporta observatii din partea "cunoscatorilor de istorie", nu neaparat dintre cei titrati în domeniu, ci chiar dintre cei tinând de mediul mai larg al atât de obisnuitilor, "la noi", pasionati de "cea dintâi carte a natiei".

În legatura cu prima delimitare cronologica, observatiile ar putea viza situarea anului 1876 în proximitatea imediata a altora, cu rezonanta mult mai larga pentru istoria liberalismului la români sau, în genere, pentru istoria noastra moderna, anul 1876 urmând celui în care specialistii considera ca s-ar fi constituit Partidul Liberal si înaintemergând celui marcat de proclamarea independentei de stat. Cât despre anul 1899, portanta sa cronologica sufera de proximitatea coplecitoare a celui semnificând sfârșitul de secol XIX ca si din cauza distantei apreciabile fata de momente cu mai mare încarcatura pentru devenirea programatica si organizatorica a "partidului marilor Bratieni" (ne gândim la congresul de la Iasi din 1892, când se pare ca a fost (re)confirmata în mod oficial pentru respectiva formatiune politica titlatura de Partidul National Liberal, la schimbarea conducerii aceluiasi partid la 1908-1909 sau la reevaluarea programului si, implicit, doctrinei national-liberale la 1913-1914, reevaluare impulsionata de celebra scrisoare-program a lui Ion I.C. Bratianu, aparuta în "Viitorul", la 7 septembrie 1913, scrisoare în care liderul national-liberal anunta "marile reforme": stabilirea "colegiului electoral unic" si împrumutarea "printr-o nevoie, pentru cresterea proprietatii taranesti").

Totusi, desi discutabile, din considerente ce le-am schitat, delimitarile cronologice ale acestui capitol prezinta elemente de rezistenta. Anul 1876 a însemnat începutul celei mai întinse în timp guvernari liberale, nelipsita, se stie, de frecvente reasezari "de cabinet" pâna la 1888. Apoi, la 1899 s-a încheiat una dintre cele mai tensionate guvernari liberale, an ce a cunoscut, pe de alta parte, includerea asa-numitilor "generosi" în rândurile Partidului National Liberal, ce ajunsese "rigidizat" întrucâtva de practicile "elitei sturdziste".

În mare, capitolul de fata priveste un patrar de secol, ultimul al celui de-al XIX-lea, o perioada când Istoria Partidului National Liberal s-a încarcat de date semnificative, de înfaptuiri ce au consolidat edificiul României moderne. O perioada istorica ce a cunoscut mari înfaptuiri national-statale (Independenta si Regatul), fortifierea structurilor societatii moderne, impunerea Vechiului Regat ca centru gravitacional al luptei nationale si, nu în ultimul rând, afirmarea statului român ca factor activ în relatiile internationale. Si ca o constatare cu semnificatii aparte aici, aceeași perioada a cunoscut cea mai îndelungata prezenta a national-liberalilor la guvernarea României: din cei douazeci si patru de ani asupra carora ne-am propus a starui, saptesprezece s-au aflat sub semnul guvernului de nuanza liberala, cu mult mai mult, procentual vorbind, decât au acoperit ca timp guvernele national-liberale din perioada interbelica. În

perioada 1876-1899, liberalismul si-a etalat din plin capacitatea de principal curent politic de guvernământ, de primordial instrument politic al edificării României moderne.

Cautând a releva în propria lor expresie faptele si faptuitorii unui capitol de istorie a Partidului National Liberal, ne-am propus sa ne referim, mai întâi, la "starea" acestuia din ultimul patrar al secolului XIX, la structurile sale, la deschiderile sale programatice, la liderii sai, la profilul omului politic de sub egida sa; ne-am propus sa evidentiem, de asemenea, rolul liberalilor în realizările national-statale de la 1877 (Independenta) si de la 1881 (Regatul); ne-am propus sa staruim asupra activitatii parlamentare si guvernamentale a Partidului National Liberal si nu, în ultimul rând, asupra pozitiei si initiativelor sale în problema "fratilor de-un sânge si de-o limba" din afara granitelor Micii României.

Spre a ne edifica în legatura cu "starea" a ceva anume - lucru sau fiinta, "persoana fizica" sau "persoana juridica" - o înclinatie interioara, poate inefabila, oricum intrinseca firii noastre umane, ne face sa ne punem, înainte de orice, problema începutului ori a constituirii aceluia ceva. În cazul de fata, problema constituirii Partidului National Liberal, supusa, fireste, analizei "din aproape" în capitolul acoperind perioada pâna la 1875. Ceea ce a trebuit sa prezinte un interes special în cuprinsul prezentului capitol priveste însa felul în care national-liberalii s-au raportat la începutul (rile) partidului lor, ca dimensiune esentiala a constiintei identitatii ("starii") lor politice. Avem de-a face, în aceasta privinta, cu o discutie întinsa în timp, dar care nu are darul a evidentia deplinul consens între opiniile specialistilor (sociologi, istorici "deterministi", juristi, politologi) "în materie de partide" si cele vadind constiinta national liberalilor însisi despre începuturile formatiunii lor politice.

Pentru specialisti, problema constituirii formatiunilor (gruparilor, partidelor) ce au ilustrat curentele politice moderne pare sa ramâna relativ simpla, ca presupunând, pentru fiecare caz, determinarea unui act sau moment al începutului de activitate. A putut sa apara suficienta stabilirea datei si împrejurarilor unei "întruniri constitutive", cu rolul de a fi adoptat un statut, un program si de a fi ales o conducere, altfel spus, de a fi consacrat elementele de natura sa confere formatiunii în cauza personalitate politico-juridica. Si a putut aparea întrutotul convingatoare o atare dispunere a datelor problemei pentru cazurile de constituire a formatiunilor politice în conditiile fiintarii prealabile a regimului reprezentativ (constitutional), regim care, din ratiuni tinând de functionalitatea întregului sau "mecanism", "a avut si are darul ... de a întretine o mare discordie între principiile teoretice (general asumabile) ... si practica politica". S-a pornit deci de la considerentul ca regimul reprezentativ ar presupune, aproape de la sine, fiintarea partidelor, care, fara a fi recunoscute de prevederi în spe ale legii fundamentale, au trebuit sa-si etaleze calitatea lor de factori constitutionali prin "veleitatile naturale" ale fiecaruia de a da curs "menirii" sau "înaltei responsabilitati" de "a se face un mijloc esential... de manifestare a vointei nationale".

Evaluata în functie de preexistenta regimului reprezentativ, constituirea partidelor s-ar fi datorat, pe de o parte, "puterii convingatoare" a unor idei (regasibile în programe sau în "texte doctrinare", însusite sau inspirate de "întemeietori") si, pe de alta parte, "legaturilor personale", ce ar fi dat "oriunde si oricând" masura fiecărei "coeziuni de partid". La o asemenea evaluare invita, dealtfel, si cunoscuta definitie avansata de Dimitrie Gusti, dupa care partidul politic ar fi o "asociatie libera de cetateni, uniti în mod permanent prin interese si idei comune, de caracter general, asociatie ce urmareste, în plina lumina publica, a ajunge la puterea de a guverna pentru realizarea unui ideal..." O definitie confirmata de tendinta de a se identifica începutul unei formatiuni politice în calitatea sa de persoana juridica mai ales dupa adoptarea înca atât de des invocatei "legi Mârzescu" din 1924; definitie confirmata, implicit daca nu explicit, si de înclinatia deliberata a istoriografiei "marxiste" de a plasa importanta momentului constitutiv în viata unui partid cum ar fi fost a celui de la 1893 pentru Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România si, mai ales, a celui de la 1921 pentru Partidul Comunist Român.

În baza unor sustinute studii si dezbateri, marcate uneori, îndeosebi cele din urma, de imperative politico-ideologice, s-a putut ajunge la a se recunoaste de mai toti specialistii în domeniu ca Partidul National Liberal s-ar fi constituind la 1875. Nefiind aici, sa recunoastem, locul cuvenit a opina în legatura cu suportul stiintific al respectivei recunoasteri, tinem a semnala faptul, deosebit de interesant, ca cel puțin în perioada asupra careia ne-am propus a starui, national-liberalii nu au prea dat de înteles ca partidul lor s-ar fi constituit la 1875. Din discursul lor "ocazional" sau "de bilant" reiese ca la 1875 s-ar fi încheat o coalitie politica (faimoasa "coalitie" de la Mazar-Pasa) ce a facut posibila marea guvernare liberala din anii 1876-1888. De regula, ei realizau partidul la conditia unui curent-politic instrumentat în scopul emanciparii nationale si al fondarii libertatilor si institutiilor moderne ("scopul a fost nationalitatea, mijlocul de a-l ajunge au fost institutiile liberale", se glossa într-un apel catre Tara din mai 1888).

National-liberalii înclinau a considera, în consonanta, dealtfel, cu viziunea xenopoliana asupra începuturilor partidelor politice în România, ca formatiunea lor ar fi prins contur treptat, dupa 1821, fiind o realitate la 1848. Era un mod de a privi lucrurile care nu diferea în fond de cel întâlnit "în tarile de bastina ale liberalismului", unde instrumentarea specifica" a acestuia nu a evidentiat întotdeauna "structuri organizatorice" sau "criterii juridice" acceptabile astazi, în mod curent, pentru definirea partidelor. Spre edificare, atât la englezi cât si la francezi istoria partidului liberal nu pare defel sa fi privit doar durata unei anumite "structuri organizatorice" sau a unei anumite "personalizari politico-juridice", fapt valabil si în cazul istoriei partidului liberal italian, în cel al istoriei partidului liberal belgian, în cel al istoriei partidului liberal german... Si în cel al istoriei partidului liberal român, ai carui exponenti realizau, "în epoca", functionalitatea sa la conditia unei dinamici a cluburilor, a unor structuri mult mai elastice decât cele vadite de viata noastra politica la finele secolului XX.

Dinamica structurilor ar fi meritat, sa recunoastem, o expunere detaliata în eventualitatea ca demersul nostru s-ar fi axat pe relevarea unei "stari în sine" a Partidului National Liberal în ultima parte a secolului XIX. Propunându-ne însa un obiectiv cu o mult mai larga deschidere, anume, reevaluarea rolului istoric al respectivului partid, nu ne-am putut permite, în privinta dinamicii sale structurale, decât referiri succinte. Înainte de orice, pentru a retine faptul ca, în ciuda unei puternice coeziuni interioare (s-a si vorbit deseori despre "disciplina de fier în partidul Bratienilor"), Partidul National Liberal nu a ajuns a etala pe orizontala raporturilor centru-filiale si nici pe verticala exercitarii atributiilor factorilor sai de conducere o structura organizatorica riguros functionala.

Nu au fost realizate evidente clare ale membrilor de partid, nefiind obisnuite practicile înscrierilor sau excluderilor; nu au functionat secretariatele ce sa asigure ceea ce se înțelege, mai nou, prin raporturile centru-filiale. Situatia a facut ca P.N.L. sa fie ferit de unele tare, precum rigiditatea functionala, ermetismul ideatic etc. Sa nu uitam ca notiunea de partid liberal s-a aplicat, o vreme, miscarii liberale în ansamblul ei, chiar daca, din spirit exclusivist ori din exces de zel, si-a revendicat-o una sau alta dintre "grupari", a caror dispunere radicali-moderati s-a facut resimtita înca din timpul revolutiei de la 1848, cunoscând frecvente reasezari înainte si dupa 1875. O dispunere ce a fost înregistrata de "istoria de partid liberal", însa nu de o maniera ce sa umbreasca imaginea devenirii miscarii liberale ca un întreg ideatic si atitudinal.

În "versiunea interna", istoria partidului liberal a tins spre a cuprinde într-un singur tot actele si actiunile exponentilor miscarii liberale, chiar daca un anume "subiectivism valah" o reclama în dreptul "gruparii Bratianu-Rosetti". În aceeasi istorie s-au regasit pâna si acele acte si actiuni ce au denotat adversitati "de grup" sau "personale", adversitati prejudiciabile, e drept, încheerii de "structuri organizatorice", dar deosebit de relevante pentru deschiderea ideatica si pentru fervoarea atitudinala din "viata partidului liberal". S-a întâmplat, se stie, ca "forte liberale" sa fi fost serios implicate în detronarea unui domnitor de orizont politic liberal (Al. I. Cuza, la 1866), întâmplare înregistrata ca atare de istoria partidului liberal. Dupa cum apare înregistrata si întâlnirea unor "forte" liberale cu cele conservatoare în Opozitia Unita din anii 1883-1888 fata de liberalismul de guvernământ promovat, în accente de "vizirat", de I.C.Bratianu. Istoria partidului liberal s-a dorit, fie si dintr-un impuls vizionar-romantic, atotcuprinzatoare pâna si pentru a reflecta în tonalitati vii procesualitatea edificarii României moderne.

Procesuala ea însasi - într-un grad mai înalt decât istoria oricarui alt partid politic, - istoria liberala nu si-a putut afla "punctul de sprijin" într-un anumit moment, fie el si de importanta celui al "coalitiei de la Mazar-Pasa". Cu timpul, întreaga istorie a liberalismului la români a trebuit sa devina Istoria Partidului National Liberal¹³. Pâna si "istoriile" unor partide rezultate din frecventele regrupari de "forte" liberale - cum au fost Fractiunea Liberala si Independenta (N.Ionescu), Partidul Liberal-Moderat (G.Mârzescu, V.Conta), Partidul Liberal-Radical (C.A.Rosetti), Partidul Democrat-Radical (G.Panu), Partidul Liberal-Democrat (D.Bratianu), Partidul Liberalilor Sinceri (G.Vernescu), Gruparea Drapelista (P.S.Aurelian)¹⁴ -s-au topit în Istoria Partidului National Liberal. O istorie de oameni si de fapte, ce au dat viata unui mediu initiatic si seducator, straluminat de focul sacru al liberalismului.

Daca Istoria Partidului National Liberal, ca atotcuprinzatoare pentru ocurente miscarii liberale, ar putea fi totusi amendabila sub aspectul dispunerii disparate a "structurilor organizatorice", aceeasi istorie si-a aflat deplina confirmare la nivelul programului politic". La nivelul organizatoric, regruparile frecvente de "forte" liberale s-au dovedit mai întotdeauna incongruente si manevriere. În schimb, programul politic, axat pe idei clare si percutante, nu a prea vadit inconsecvente semnificative. El a trebuit sa suporte, cu timpul, anumite mutatii sau inerente atenuari pe traseul oferta electorala - realizari guvernamentale, însa fara a se ajunge, cum vom vedea, la deziceri grave fata de registrul sau ideatic. Ideile fundamentale pot fi lesne decelabile în baza studierii devenirii textului programatic liberal, începând cu programul coalitiei de la 1875, care nu a marcat încheierea unei etape istorice, ci a deschis o alta, de referinta pentru acest capitol. Hermeneutica respectivului text ar necesita însa o lucrare de sine statatoare, de mare întindere, asa încât am considerat nimerit sa evidentiem, în câteva cuvinte, principalele directii în care acesta a fost exersat.

Din cuprinsul unor documente programatice de mare relevanta, precum programul coalitiei din 1875 (de la Mazar-Pasa), manifestele din 8 mai si 11 septembrie 1888 ale P.N.L., programul din 1892 de la Iasi, razbate o anumita ordonare a ideilor si problemelor, un anumit stil purtând marca personalitatii unora dintre semnatari (actul coalitiei de la 1875 vadește din plin "vocatia programatica" a lui M. Kogalniceanu, exersata, dealtfel, asupra "texturii marilor momente istorice": 1848, 1857, 1859, 1864, 1877, dupa cum manifestele de la 1888 sau programul de la Iasi din 8/20 noiembrie 1892 evidentiaza acribia si asprimea expresiei lui D.A. Sturdza; cât despre I.C. Bratianu, lider al "gruparii liberal-radicala", apoi al P.N.L., semnatar în aceasta calitate al actelor de la 1875 si de la 1888, nu pare sa fi tinut, dupa 1876, a-si etala, dincolo "prezentarile guvernamentale", de "raspunsurile" la interpretarile din partea diversilor parlamentari, "valentele programatice", el recurgând adesea la replici taiioase precum "Nu credem dar necesar sa va aducem un program...", pentru a invoca, în loc de textul acestuia, autoritatea actelor istorice la înfaptuirea carora el, Bratianu, si partidul pe care-l conducea au contribuit decisiv: Unirea, Independenta, Regatul...).

În ordinea de idei a programului liberal s-a situat, la loc de capetenie, cea nationala. Revendicând, cu temei, recunoasterea rolului liberalismului de principal instrument politic al edificarii României moderne, liberalii, de toate nuantele, au tinut sa dea glas credintei ca întreaga lor miscare politica nu reprezenta decât un aspect, e drept, esential al emanciparii nationale. Si pentru a fi deplin convingatori, recurgeau, în actele programatice, la câte un preambul istoric, cu punct de plecare revolutiile de la 1821 si 1848 sau cu invocatii patetice de genul: "La începutul acestui secol (al XIX-lea, n.ns.) s-a produs o miscare însemnata de deșteptare nationala...".

În curs de un secol, pâna la 1821, Principatele Moldova si Valahia erau zilnic în pericol de a fi prada lacomiei strainului si aceasta nenorocita soarta li se pregatea de dese invaziuni ale vecinilor si de guverne care nu aveau nici inima nici înțelegere pentru fiinta Statului român"; sau "Amare si crude au fost suferintele românilor, lunga epoca degradarii nationale... Aservirea neamului si desfiintarea Statului au fost aproape doua secole la ordinea zilei". Apoi, în legatura cu "marile acte" ale timpurilor moderne, era amintita "energica opera reformatoare" dintr-un imbold formulat foarte inspirat de M. Kogalniceanu: "guvern national pe o charta liberala" sau dintr-un credo invocat înca din anii "junetii" de I.C. Bratianu, iar mai târziu de fiul sau Ionel. În programe si discursuri "de tribuna" era amintit meritul liberalilor de a fi impus vointa nationala ca sursa a legii fundamentale în Stat, iar ca gir al ei reprezentanta natiunii (sistemul reprezentativ).

Prima constitutie, în înțelesul modern al termenului, era considerata cea de la 1866. În opinia liberalilor, "precedentele acesteia", pe linia alternativei nationale de modernizare, au fost "proiectele novatorilor", ale exponentilor partidei nationale din perioada premergatoare si din timpul revolutiei de la 1848, ca si "dorintele" adunarilor ad-hoc de la 1857, neamintindu-se mai nimic despre Statutul lui Cuza de la 1864; era respinsa ideea unei "dezvoltari constitutionale" ce sa fi înscris într-un curs firesc "pravilele medievale slavo-bizantine", "asezamintele" domnilor fanarioti si Regulamentele Organice. Pozitia liberalilor în problema constitutionala, puternic ancorata în prezentul modernitatii, tinea a scruta perspectiva istorica, vizând revizuirea legii fundamentale de la 1866 în conformitate cu exigentele progresului. Adoptata pe calea compromisului politic cu exponentii conservatorismului,

nicidecum ca expresie a "alianței de clasă burghezo-mosieresti" (una din "marotele" istoriografiei marxiste), Constituția de la 1866 se impunea, în optica liberalilor, profund revizuita.

Programul politic liberal exprima limpede dezideratul preeminenței legislativului între puterile în stat, incriminându-se la 1875 faptul că "nu majoritățile legislative formează ministerele, ci ministrii își fac majoritatea și mai ca putem zice unanimitatea legislativă", același deziderat fiind însă atenuat în practica guvernamentală, "beneficiara" a atutului votului cenșitar, elitist și lesne previzibil pentru desemnarea Camerelor, reușindu-se cu greu, la 1884, reducerea numărului colegiilor electorale de la patru la trei și scrutându-se de abia pe la 1890 oportunitatea "colegiului unic".

Era exprimat, deasemenea, cu fervoare, dezideratul domniei legilor, al consacării și aprofundării drepturilor cetățenești, între care, de competență, dreptul de proprietate; erau aprofundate stările de lucruri și preconizate soluții, nu întotdeauna aplicate cu consecvența de guvernele liberale, privind "cheștiunea țărăneasca", "cheștiunea Bisericii și Instrucțiunii", "cheștiunea Armatei", "cheștiunea Finanțelor și a politicii economice", "cheștiunea Justiției", "cheștiunea descentralizării administrative", "cheștiunea politicii externe", toate acestea într-o ordine suportând, de la 1875 la 1899, puține schimbări de "priorități" și evidențiind arta și stilul național-liberalilor în materie de program politic. Desigur, programul liberal a excelat ca expunere de principii când partidul se afla în opoziție, dovada în acest sens fiind chiar deosebit de elaboratele acte programatice de la 1875 și de la 1892, capătând însă o tentă aplicativă și inerent limitativă când era prezentat ca "platforma" de guvernare.

În expresia sa guvernamentală, programul liberal a vădit, mai ales după 1878, o înclinare etatistică, acuzată nu doar de "adversari tradiționali" (conservatorii), ci și de exponenți ai "liberalismului clasic": Ion Ghica, Ion Balaceanu, Ion Strat, etc. În orizontul liberalismului de guvernământ, etatismul (politic, nu economic la condiția unui "capitalism de stat") a tins, de altfel, la a capata o tot mai mare pondere³⁰, național-liberalii întrevăzând în consolidarea organismului statal asigurarea "verticalității sistemului reprezentativ", ca o certitudine pentru reușita acțiunilor în scopul desăvârșirii unității și prosperității naționale. Nu era însă vorba de un etatism ce sa vizeze doar "conservarea instituțiilor în ființă". Dimpotrivă, etatismul liberal, probat și de practicile economice protecționiste și anticipând deja, spre 1900, neoliberalismul, viza o reconsiderare de fond a structurilor instituționale ale României, chiar dacă, în această direcție, realizările nu s-au putut situa întotdeauna la înălțimea intențiilor.

Nu s-a putut realiza prea mult în privința mai clarei delimitări a atribuțiilor Senatului, a asigurării neatârării "reale" a magistraturii, a descentralizării administrative etc. Spiritul etatist-liberal și-a pus, în schimb, pecetea pe acte consfințind emanciparea Bisericii-Ortodoxe Române, la 1885 aceasta devenind autocefală, modernizarea învățământului (mai ales prin "legile Haret"), mai bună organizare și dotare a armatei etc. Toate acestea denotau o viziune "arhitecturală" a liberalilor asupra edificiului statal și nu doar urmarea unor "concepții de import" ("forme fără fond!"), ce le erau imputate vehement de adversarii lor politici. În determinarea structurilor instituționale ale României moderne ei s-au plasat mereu în actualitate, în atmosfera interferențelor europene, și nu au încercat, nici măcar în plan ideatic, să "refacă evoluții" de natură să tradeze obsesia unor "organizări statale tradiționale" ce ar fi izvorât, cum susținea N. Iorga, "din conștiința populară de la 1300" (din epoca constituirii statelor medievale românești).

Perioada 1876-1899 a reprezentat în viața Partidului Național Liberal una de întreprindere a două mari generații. Cea a revoluției de la 1848 și a Unirii de la 1859 a atins deplină maturitate în momentele Independenței și al Regatului, pentru că după 1881 sa se manifeste cu autoritate și prestigiul senectutii, ca un veritabil Senat de partid. În schimb, generația tinerilor: N. Fleșa, M. Pherekyde, E. Carada, V. Lascăr, P.S. Aurelian, I.I.C. Brătianu și-a făcut treptat simțită aspirația la o reconsiderare a programului politic, a manierei de a se acționa în arena publică. Sub acest aspect, al întreprinderii dinamice a generațiilor, o posibilă comparație între național-liberalii și conservatorii ar conduce indiscutabil la conștientizarea net favorabilă celor dintâi. După cum ar conduce și în privința liderilor de partid. Pentru liberali, evoluția de la grupuri la partidul național a fost marcată de impunerea liderului de autoritate.

De la liderii de grupuri (M. Kogălniceanu pentru "maști", I. Ghica pentru "moderații munteni", C.A. Rosetti și I.C. Brătianu pentru "liberali radicali", N. Ionescu pentru "fracționisti") s-a ajuns, pe fondul unor obișnuite, în "sfera politicii", competiții sau rivalități, la impunerea liderului național. Acesta a fost I.C. Brătianu, care "a câștigat", la nivelul formațiunii liberal-radicală, competiția cu C.A. Rosetti și s-a impus, la nivelul întregii mișcări liberale, în competiția nedeclarată, dar resimțită "în epocă" și amintită măcar între timp de istorici, cu M. Kogălniceanu. Traiectoriile politice ale "celor doi mari" s-au atins deseori în decursul câtorva decenii, dar niciodată nu s-au intersectat atât de evident și atât de benefic pentru cauza națională ca în anii Independenței. Aceleași traiectorii au diferit, în timp, ca amplitudine. Cea a lui Kogălniceanu s-a dovedit una de excepție în Epoca Unirii Principatelor (a fundamentării statului modern), a suferit o dură fractură la 1866, pentru a fi reînfrăpătată, în ciuda resimțirii incriminantului apelativ de "omul de la 2 Mai", în 1867-1870, reatingând culminatia la 1877-1878.

În schimb, traectoria politică a lui I.C. Brătianu, "revoluționarul de odinioară", care, semnală N. Iorga, se convertise, după 1866, "la ideea guvernării țării", a cunoscut o ascensiune formidabilă în anii 1876-1881, pentru a se mentine la cotele prestației de lider autoritar până la finele vieții. Un lider autoritar ce și-a atras numeroase adversități, până și amenințări sub forma atentatului, dar și multă admirație, nu doar din partea celor de același crez politic. Prestația sa a ilustrat un stil, "brătienismul", a incitat adeseori comentariul pe tema menirii și calitatilor liderului de partid, ale omului de stat. Iar toate acestea întru sublinierea forței unui partid politic ce s-a remarcat prin înfăptuirii de esență, cu implicații profunde asupra devenirii societății românești.

Adepții ai acțiunii energice, național-liberalii și-au apropiat guvernarea României în primăvara 1876, partidul lor ridicându-se la înălțimea menirii sale istorice în împrejurările excepționale ale cuceririi Independenței de Stat la 1877-1878. Am putea considera, fie și cumva retoric, însă fără riscul exagerărilor de fond, că în respectivele împrejurări Partidul Național Liberal a fost norocul și țaria pentru marea înfăptuire națională; în acel moment istoric nu a putut fi vorba doar de exploatarea unui context internațional, chipurile, favorabil, ci de implicarea statului român în acțiuni de natură a determina o reasezare a datelor respectivului context, atât de tensionat, din 1875, în zona sud-estică a "batrânului continent". O implicare ce nu putea fi asigurată de o guvernare conservatoare, nici chiar de una de autoritate a celei prezidată timp de cinci ani (1871-1876) de Lascăr Catargiu, știut fiind că "partidul bunelor tradiții"

s-a dovedit adeptul declarat al realizării neatârării statale exclusiv pe calea tratatelor diplomatice, cale a cărei oportunitate, în condițiile izbucnirii "crizei orientale", a trebuit să piardă dreptul și inexorabilul teren.

Edificați, e drept, la rândul-le, asupra necesității istorice, nu doar de moment, a Independenței, conservatorii au mizat, în scopul apropierii marelui deziderat național, pe posibilitatea unui consens favorabil al puterilor garante, semnarea ale tratatului de la Paris de la 1856, îndeosebi pe un crezut posibil la un moment dat demers activ la Poarta al "curților nordice", în limitele faimoasei Alianțe a celor Trei Împărați, ce tatonau de ceva timp "sansele" re acordării "intereselor lor mutuale" pe seama tendințelor de reasezare a configurației politico-statale a Europei de Sud-Est. Iar promptitudinea reacțiilor "curților nordice", cu deosebire a celei de la Viena, încă din prima fază a "crizei orientale" au parut de natură a îndreptăți tactica politică a guvernului Lascăr Catargiu. O tactică ce s-ar fi dovedit însă fructuoasă numai în eventualitatea unui curs realment favorabil cauzei române al împrejurărilor externe.

Nu a fost însă să fie așa. Complicarea situației externe a României a decurs drept, începând să se contureze din chiar momentul declanșării ostilităților în sudul Dunării. Problema, de o stringență deosebită, care se puneă pentru statul român, era aceea de a se evita "prinderea" teritoriului național între ostilitățile amintite și intervenția unei mari puteri (era vizată îndeosebi Rusia). La București s-a intuit cu exactitate că de incitarea bosniacilor și herțegovinenilor la revolta nu au fost straine intrigile austro-ungare și rusești. În plus, erau bine cunoscute preparativele bulgarilor, de care se interesau îndeaproape și cercurile politice, militare sau cultural-religioase de la Petersburg. Datorită poziției sale geografice și statutului său juridic internațional, România s-a aflat, de la bun început, într-un strâns contact cu derularea evenimentelor din Balcani. Modalitatea în care ea a fost prinsă "în vârtoarea crizei orientale" a prezentat însă trasături mult distincte față de cele oferite de acțiunile celorlalte state mici din Sud-Est. Serbia și Muntenegru "au sârît", la 1876, în ajutorul "fratilor de sânge și credință", acțiunile lor fiind în acel an încurajate sau sprijinite de Rusia și "acceptate" de alte mari puteri (din interese ori sub presiunea opiniei publice).

O intrare a României în acțiune sub forma unui gest spontan a fost, în anul amintit, imposibilă. Eventualitatea unui sprijin extern s-a dovedit cu totul exclusivă. Toate puterile garante au fost împotriva implicării directe a statului român în desfășurarea ostilităților din Balcani. României i s-au refuzat până și cererile referitoare la garantarea neutralității și integrității teritoriale. Garanții i-au indicat, e drept, o conduită de "neutralitate" echivalentă, în fapt, pasivității, conduită total inacceptabilă în contextul disputelor menite să schimbe radical configurația politico-statală a sud-estului european. Atitudinile garanților au fost dictate de rațiuni ce se intersectau într-o recunoaștere a faptului - demonstrat și de cursul evenimentelor - că intrarea în acțiune a României putea avea consecințe deosebite asupra deznodământului disputelor menționate. Nu pot fi omise dintre rațiunile ce au cântărit mult în determinarea atitudinilor "marilor cabinete" (îndeosebi ale celui de la Viena), nici precauțiile față de implicațiile previzibile ale independenței și acțiunii militare românești asupra starilor de spirit din Europa Centrală. Fiind plasată "în punctul culminant al situației europene", România a trebuit, înainte de a recurge la acțiunea armată, să-și proclame Independența, act de energie și curaj, pe care nu l-au făcut Serbia și Muntenegru.

România și-a proclamat Independența într-un moment extrem de dificil care s-a constituit într-un veritabil examen de maturitate în fața istoriei. Eludând suveranitatea de sorginte medievală a Porții și lasând fără obiect regimul de garanție colectivă a marilor puteri, actul energic de la 9 mai 1877 a consfințit decizia națiunii române de a-și lua definitiv soarta în propriile mâini, decizie careia participarea la războiul din Balcani i-a adus o înaltă și eroică consacrare. Ținând seama de cele consemnate nu credem a exagera susținând că venirea național-liberalilor la guvern în 1876 s-a impus sub presiunea unei necesități de mai largă și profundă cuprindere decât a uneia dictată de evoluția în sine a disputelor politice vizând accesul la putere.

Desigur, nu s-ar cuveni să fie neglijată cu totul ponderea ce au avut-o asemenea dispute, tot mai accentuate în condițiile în care guvernul conservator a ajuns să resimtă el însuși o stare evidentă de criză. Din echipa guvernamentală de la 1871 nu mai rămăsese în funcție, la 1876, decât primul ministru. În 1873 demisionase Gh. Costaforu, apoi Manolache Costache Epureanu, care în 1875 a fost propulsat ca lider (moderator) al "coalitiei de la Mazar-Pasa". Starea de criză a guvernării conservatoare s-a dezvăluit și mai limpede cu prilejul demiterii lui P. Mavrogheni, provocată de interpelări parlamentare, însoțite de dezbateri aprinse în Camera pe marginea "defectuoasei administrări a finanțelor publice", cu deosebire pe marginea unor "acte de corupție" ce ar fi implicat Ministerul de Finanțe și concesionarii străini ai căilor ferate române ("afacerea Strousberg" neputându-și încă implicațiile).

Atunci au ieșit clar în lumina defectuozității grave ale echipei guvernamentale conservatoare, animozități între exponenții de vârf ai puterii (L. Catargiu și printul D. Ghica, președintele Camerei), ambiții personale vizând adjudecarea fotoliului de premier (în cazul generalului I. E. Florescu). Un guvern ce cu greu mai putea para atacurile opoziției liberale, care, în perspectiva alegerilor parlamentare, daduse deja primul semn cert al coalizării tuturor forțelor sale prin apariția ziarului emblematic: "Alegătorul Liber" (la 23 ianuarie/4 februarie 1875). Erau supuse atacurilor intenționate ale guvernului în privința "delictelor de presă", practicile de centralizare administrativă și, nu în ultimul rând, reforma instrucțiunii publice în temeiul mult-controversatului proiect de lege al lui Titu Maiorescu.

Alegerile din aprilie 1875 și, mai ales, Programul deputaților opoziției, publicat în "Românul" din 4 iunie, act ce reflecta constituirea "partei național-liberale", au avut darul de a proba înclinarea balanței forțelor de partea adversarilor guvernului conservator. Trebuind să suporte "atacurile furibunde" ale liberalilor pe tema convenției comerciale cu Austro-Ungaria pe baza liberului schimb, resimțind eșecul "proiectului Maiorescu" la Senat și demisia ministrului Instrucțiunii Publice, guvernul Catargiu s-a văzut practic "paralizat" în urma demisiei ministrului Afacerilor Straine, V. Boerescu (în oct. 1875). Dincolo de pretext (Boerescu își anunțase demisia pe motivul că nu i se îngăduise să-și pastreze, în același timp, portofoliul ministerial și calitatea de membru fondator la Banque de Bucarest), demisia sefului diplomatiei trada, în fond, faptul că sfârșitul guvernului Catargiu a fost grabit, în primul rând, de dificultatea adoptării unei poziții ferme și de perspectiva față de complicațiile externe, nota circulară din 4/16 ianuarie 1876 evidențiind opțiunea pentru o "neutralitate desăvârșită" (pasivă) față de "conflictul balcanic".

Și totuși, demisia cabinetului conservator la 30 martie st.v. 1876, după esuarea în Senat a două proiecte de lege pentru acoperirea deficitului bugetar pe anii 1875 și 1876 (ambele proiecte provocând pe rând votul de blam din partea Camerei Superioare), nu semnificase netezirea accesului național-liberalilor la guvernarea României. Preferințele lui Carol I pentru guverne de nuanță

conservatoare erau de notorietate. La toate acestea se adaugau si nedismulate reticente ale suveranului fata de constituirea unui "cabinet Bratianu", neputând fi uitate "învatamintele" de la 1867-1868, când presiunile externe au condus la retragerea "guvernării rosilor". Așa încât, în ciuda evidentei ascensiuni a liberalilor, domnitorul Carol, prevalându-se de atribuțiile sale constituționale, a recurs la numirea unui guvern "tipic de tranziție", supranumit de presa "ministerul sabiei", datorita includerii ca ministri a trei generali (I.E. Florescu - presedintele Consiliului de Miniștri și detinator al portofoliilor la Interne și la Război, Christian Tell - la Finante și Tobias Gherghel - la Lucrari Publice).

Numit în ciuda evidentei politice, cabinetul Florescu nu a putut rezista "examenului parlamentar", îndeosebi în Senat, unde liberalii aveau 36 de locuri, iar conservatorii 28. Și deși obținuse aprobarea de Camera Deputaților a unei motiuni de încredere, "guvernul generalilor" a sucombat ca urmare a refuzului domnitorului Carol de a accepta solicitarea premierului de dizolvare a Senatului, demisia echipei ministeriale survenind la 26 aprilie/8 mai 1876.

A doua zi și-a demarat activitatea guvernul "coalitiei de la Mazar-Pasa", prezidat de Manolache Costache Epureanu, titular al Ministerului Lucrărilor Publice, din guvern mai făcând parte G.Vernescu - la Interne, M.Kogalniceanu - la Afaceri Straine, I.C.Bratianu - la Finante, M. Pherekyde - la Justiție, colonelul Gh. Slaniceanu - la Război, Gh. Chitu - la Culte și Instrucțiune Publică. Un guvern care, deși reprezenta o "mare coalitie politică", a resimțit, din chiar momentul constituirii, o stare de provizorat, reflectată de însași "condiția publică" a premierului, culoarea sa politică nefiind clar definibilă, semnatarul "de top" al programului liberal din 4 iunie 1875 ilustrându-se în perioada anterioară prin vederi conservatoare, fapt confirmat și de activitatea sa viitoare (în 1880 M.C.Epureanu devenind lider al Partidului Conservator).

Chiar negocierile inițiate de Carol I în scopul constituirii noului guvern anticipau starea acestuia de provizorat. Domnitorul a insistat mult ca premierul să fie Epureanu, "om de formație intelectuală germană", după cum a tinut ca în echipa ministerială poziția liberalilor radicali să nu fie preponderantă, în fine, ca Ministerul de Război să revină colonelului Slaniceanu. În Camera dominată de conservatori, programul guvernului a întâmpinat o vie opoziție, impunându-se organizarea de alegeri de deputați. Solicitării premierului în acest sens, Carol i-a opus "o mai veche dorință a sa", anume, dizolvarea Senatului, dominat încă din 1875 de liberali și "vinovat în ochii domnitorului" de respingerea proiectelor de lege ale fostului guvern conservator privind acoperirea deficitului bugetar pe anii 1875 și 1876. Acuzând "presiunea suverană", senatorii liberali au subscris la votarea respectivelor legi, însă sub "acoperirea" unui raport prezentat de D.A. Sturza asupra "dezastruoasei" politici financiare a guvernului Catargiu și numai după ce au putut întrevedea în gestul lor "plata" pentru acordul domnitorului la dizolvarea Camerei Deputaților.

Campania electorală și scrutinul din 2/14 iunie și 9/21 iunie au evidențiat stări de spirit extrem de tensionate. S-a văzut limpede atunci tendința liberalilor de a confirma consolidarea poziției lor politice. S-a recurs uneori la practici dure, cea mai ilustrativă fiind procedura lui G.Vernescu, titularul Internelor, de destituire a 25 de prefecți conservatori, înlocuiți cu „oameni ai guvernului”. "Coordonarea" alegerilor de ministru de Interne și de viitorul președinte al Camerei, C.A.Rosetti, a asigurat o majoritate liberală covârșitoare, fapt ce anunța schimbări politice profunde și accentua, totodată, starea de provizorat a "premieratului" lui M.C.Epureanu. Verificarea alegerilor de deputați a ocazionat dezbateri furtunoase, cele mai virulente "iesiri la tribuna" vizând deja darea în judecată a guvernului L.Catargiu (din care guvern făcuse parte, o vreme, și M.C.Epureanu). Unei atare intenții i s-a dat și mai mult glas - cu prilejul dezbaterilor la proiectul de răspuns la mesajul Tronului.

La 30 iunie/12 iulie, treizeci de deputați inițiau propunerea pentru ancheta parlamentară și darea în judecată a "ministerului conservator". În dezbateri a fost incriminată încălcarea libertăților publice de respectivul ministru, exprimându-se convingerea că a sosit timpul pentru a se "lichida un trecut nenorocit" și a se începe "o nouă - era de încredere reciprocă, de libertate, moralitate și justiție". În atare condiții, adresa de răspuns la Mesaj a plasat într-o situație foarte delicată pe premier față de colegii săi de cabinet, dintre aceștia G.Vernescu acordându-i "sprijinul deschis", însă ineficient de vreme ce în Camera documentul de legitimare a "noii puteri" primise votul majorității.

Reacțiile acuzatorii ale domnitorului față de adresa de răspuns la Mesaj, ce i-a fost prezentată de o delegație în frunte cu C.A.Rosetti, nu au oprit din drumul său comisia de anchetă, Camera arogându-și capacitatea de a pune sub acuzare 12 foști miniștri conservatori, învinuți pentru violarea Constituției, gestionarea frauduloasă a banilor statului și "abuz de forță publică". Erau exceptați de la punerea sub acuzare I.Strat și, în noua sa calitate de premier, M.C.Epureanu. A fost exceptat și Th.Rosetti, ce avea în acel moment calitatea de membru al Curții de Casație, însă acesta a tinut să-și reclame, într-o scrisoare către președintele Camerei, "dreptul și onoarea a figura în... proces".

S-a dat atunci frâu liber patimii politice, fortându-se prevederile legale (un organ eminent legistiv, care putea iniția ancheta parlamentară, își arogase și atribuțiile unui judecător de instrucție pentru a instrumenta procesul împotriva foștilor guvernanti, în condițiile în care nu ființa încă o lege a responsabilității ministeriale, promulgată abia după închiderea "întregului litigiu", mai exact, la 2/14 mai 1879), însă, dincolo de latura agitatorică, emoțională a evenimentelor, răzbată în prim planul realităților o tendință de durată în viața Partidului Național Liberal și care s-a dovedit benefică slujirii intereselor fundamentale ale României. Avem în vedere tendința decantării forțelor în partid, impunându-se "grupul brătienist", adept al "disciplinei și coeziunii interne" și al liderului de autoritate.

Era vorba de o tendință ce asigura viitorul partidului, condiția de lider a lui I.C.Bratianu, însă, mai presus de toate, răspundea necesității imediate și deosebit de presante a unui guvern în stare să-și asume, fără disfuncționalități interne, responsabilitatea acțiunii energice în numele cauzei naționale. Dealtfel, tensiunilor din viața politică internă le-au corespuns inițiative externe ce confirmau deja depășirea fazei neutralității pasive față de "conflictul balcanic". În aceasta privință, sansa s-a numit Kogalniceanu.

Intuind ineficiența inițiativelor de mediere diplomatică a divergențelor vădite de raporturile Porții otomane cu "supușii săi creștini" (o dovadă în sensul respectivei ineficiențe dovedindu-se chiar și memorandum-ul de la Berlin, din mai 1876, scontat de "curțile nordice" ca reper atitudinal pentru marile puteri, însă depășit de trendul evenimentelor), Kogalniceanu a considerat că pentru politica

externa nu mai era suficienta o reluctanta sau pasiva sondare a atitudinilor "curtilor garante", de natura sa mentina România remorcata la împrejurari.

Noul program politic al neutralitatii, al unei neutralitati active, a facut obiectul celebrei note în sapte puncte a lui Kogalniceanu din 16/28 iunie 1876, supusa formal, împreuna cu un memoriu consistent, pronuntarii puterilor garate si curtii suzerane, pentru toate acestea nefiind o dificultate a descifra în "actul lui Kogalniceanu" proiectul unei independente *de facto*. Nu întâmplator, "marile cabinete" acuzau "exagerarile de stil" ale lui Kogalniceanu, "temperamentul sau naturalmente iritabil", precum si "limbajul putin ponderat al documentelor oficiale românesti". Se ajunsese la o mai accentuata tensionare a pozitiei externe a României, în vreme ce, pe plan intern, provizoratul guvernamental atinsese limita experiei. Neputând, în fapt sau din principiu, sa traduca în practica solicitarea domnitorului Carol de a dizolva Camera, a carei majoritate se obstina în sustinerea comisiei de ancheta a guvernului (fost) conservator, M.C. Epureanu s-a vazut nevoit sa-si prezinte demisia la 23 iulie/4 august 1876.

Guvernul I.C.Bratianu, constituit a doua zi, a fost prima din cele patru formatiuni ministeriale pe care cel deja gratulat cu apelativul de "mare barbat politic" le-a prezidat pâna în 1888 (singura sincopa în succedarea respectivelor formatiuni reprezentând-o cea condusa de Dumitru Bratianu între 10/22 aprilie - 8/20 iunie 1881). Revenind la guvernul constituit în 24 iulie 1876 am putea sustine ca însasi fizionomia sa initiala a evidentiat tendinta ca viata de partid liberal sa aiba drept centru gravitacional „grupul bratienist”, fapt probat si de dinamica titularilor de portofolii ministeriale (a carei prezentare, pentru economie de spatiu redactional, o facem pe "stil vechi", propriu epocii supusa atentiei noastre). În componenta initiala a guvernului, premierul si-a asumat portofoliul Finantelor, G.Vernescu a fost numit la Interne, "fractionistul" N.Ionescu - la Afacerile Straine, Eugen Statescu - la Justitie, Gh.Chitu - la Culte si Instructiune Publica, colonelul Gh.Slaniceanu - la Razboi si D.A.Sturdza - la Lucrari Publice.

Daca pâna la finele anului 1876 aceasta echipa guvernamentala s-a putut mentine, în anii 1877-1878 schimbarile de titulari s-au produs la o frecventa tot mai sporita. În 1877, la 5 ianuarie, G.Vernescu a preluat interimatul Lucrarilor Publice; la 27 ianuarie, premierul I.C.Bratianu a preluat Internele, Ion Câmpineanu - Justitia, Ioan Docan - Lucrarile Publice, iar D.A.Sturdza - Finantele, minister al carui interimat si-l atribuie I.C.Bratianu la 21 februarie; la 25 martie I.Câmpineanu își asuma interimatul la Externe, la 2 aprilie Alexandru Cernat devine titular la Razboi, iar la 3 aprilie M.Kogalniceanu la Externe; la 20 august I.C.Bratianu preia interimatul la Razboi, iar I.Câmpineanu la Finante; la 21 august Petru S.Aurelian este numit ministru la Lucrarile Publice, iar la 23 septembrie I.Câmpineanu si E.Statescu devin titulari la Finante si, respectiv, la Justitie. În 1878, la 17 martie, Al.Cernat este numit la Razboi, la 26 martie I.C.Bratianu preia Lucrarile Publice; la 26 mai C.A.Rosetti devine titular la Interne; la 31 octombrie I.C.Bratianu preia interimatul la Culte si Instructiune, iar la 17 noiembrie M.Kogalniceanu pe cel de la Interne.

Desigur, schimbarile titularilor de ministere reprezentau un loc comun în practicile guvernamentale din epoca. Urmarind însa cu atentie dinamica acestui prim cabinet I.C. Bratianu, putem desprinde câteva concluzii interesante pentru devenirea elitei de ministeriabili P.N.L.; mai întâi, ca formatia intelectuala a acestora, cumulând cunostinte de drept, istorie, economie, inginerie, foarte arareori fiind axata pe un singur domeniu din cele amintite, a permis de la sine ca un minister sau altul sa fie preluat de personalitatea în masura sa impuna un anumit proiect de lege, sa taie "nodul gordian al unor afaceri" interne sau externe de maxima complexitate, sa fie evitata "specializarea" pâna la limitele fixismului functional pe posturi ministeriale; apoi, ca întreprunderea ministeriala a exponentilor "grupului bratienist" cu ai altora ("fractionistii" lui N.Ionescu, moderatii lui Kogalniceanu) a putut fi lesne coordonata sau orientata întru cauza eficientei actului politic guvernamental; ca o alta întreprundere, aceea a generatiilor, s-a putut face selectiv, constructiv si benefic pentru partid; în fine, dar nu si de ultima importanta, ca s-a impus liderul de autoritate ce întrunea, la cea mai tare exponentialitate, calitatile omului politic.

Dincolo de inerente manevre politicianiste, prestatiile de premier ale lui I.C. Bratianu s-au dovedit exemplare. Si-a facut un frecvent credo politic din "slujirea" cauzei nationale, care nu a însemnat pentru actele si actiunile sale doar o simpla arie de rezonanta propice invocatiilor retorice de efect; cauza nationala a reprezentat marja principala si finalitatea suprema pentru actul sau politic; a înteles ca nimeni altul ca un asemenea act implica un maximum de responsabilitate si un minimum de posibilitate (libertate), încât momentul decizional, fata de asumarea caruia a trebuit sa resimta însingurarea omului tare, a etalat mai întotdeauna promptitudine si eficienta; a stiut sa întretina, sa armonizeze sau sa arbitreze relatii personale cu un "sarm" ce a inspirat înca din epoca "condeie" publicistice si literare; a avut capacitatea rara de a imprima actului politic nu atât valente tehnice-administrative cât creative, în masura sa fecundeze si nu doar sa subsumeze dispunerea împrejurarilor istorice. Într-un cuvânt, a stiut si a putut sa fie lider national.